

Likantropija u popularnoj kulturi

Kirša, Ingrid

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:925582>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Ingrid Kirša

**LIKANTROPIJA U POPULARNOJ
KULTURI**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODJEL ZA KROATOLOGIJU

Ingrid Kirša

**LIKANTROPIJA U POPULARNOJ
KULTURI**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: doc. dr. sc. Suzana Marjanić

Zagreb, 2017.

Sažetak

U ovom kulturnoanimalističkom radu na odabranim filmskim, televizijskim serijalima i književnim djelima interpretirat ću temu likantropije. Dotaknut ću se porijekla vukodlaka kao i njegovih karakteristika te zaštite (apotropeja) od njih. U kontekstu navedenoga spomenut ću i navesti primjere za likantropiju u hrvatskom folklornom imaginariju. Nastojala sam pritom zahvatiti problematiku likantropije u svim kulturama (dakako, pregledno) te pritom posebno izdvojila hrvatske predaje o vukodlacima, s naglaskom na trijadi – vukodlaci u usmenim predajama, književnosti i na filmu. U hrvatskim pučkim predajama vukodlaci su nazivani i štigama i štrigunima. Vukodlak je mitsko, nadnaravno biće i predstavlja osobu, uglavnom mušku, koji se najčešće u noći punog mjeseca pretvara u vuka.

Ključne riječi: vukodlak, štrige, štriguni, likantropija, popularna kultura, predaje u Hrvatskoj

Summary

In this cultural-animalistic essay I will interpret the subject of lycanthropy in chosen movies, TV series and literary works. I will elaborate on the ancestry of werewolves, as well as on their characteristics and protection from them. In the above mentioned context I will name and describe lycanthropy examples in the Croatian folkloristic imaginary. I was trying to observe the lycanthropy in all cultures, and in particular, in Croatian legends about werewolves, with an emphasis on triads – werewolves in oral legends, literature and film. In Croatian folk tradition werewolves were called *štrige* or *štriguni*. The werewolf is a mythical, supernatural entity, and represents a person, usually male, which most often in the night of the full moon transforms into a wolf.

Keywords: werewolf, štrige, štriguni, lycanthropy, popular culture, folk legends in Croatia

SADRŽAJ:

1. Uvodno o vukodlaku.....	1
2. Vrste vukodlaka.....	4
2.1. Drevni vukodlaci.....	5
2.2. Gospodar šume.....	5
2.3. Družina ratnika.....	6
2.4. Eigi Einhamr.....	6
2.5. Loup-Garou (Rougarou).....	6
2.6. <i>Benandanti</i> vukodlaci.....	6
2.7. Grčki vukodlaci.....	7
2.7.1. Likaon – prvi vukodlak.....	7
2.7.2. Damarh – borac iz Arkadije.....	8
2.8. Gilgameš.....	8
2.9. Rimski vukodlaci.....	9
2.9.1. Romul i Rem.....	9
2.10. Kršćanski vukodlak – sveti Kristofor.....	10
3. Vještice i vukodlaci.....	11
3.1. Progoni vještica i vukodlaka u Europi.....	11
4. Vukodlaci u Hrvatskoj.....	13
4.1. Štrige/štriguni i krsnici.....	13
4.2. Zaštita.....	14
5. Živjeti s nadnaravnim bićima.....	14
5. 1. Vukodlaci.....	14
6. Vukodlaci u tradicijskim vjerovanjima Hrvatske (unutrašnjost Dalmacije).....	16
6.1. Postanak vukodlaka.....	16
6.2. Izgled vukodlaka.....	17
6.3. Djelovanje vukodlaka.....	17
6.4. Zaštita i ubijanje vukodlaka.....	17

7. Mrtva tijela i transformacije: vukodlaci u nekim južnoslavenskim narodnim običajima.....	18
8. Jure Gando.....	19
9. Štrige i štriguni u popularnoj kulturi.....	21
10. Vukodlaci u popularnoj kulturi.....	23
11. Zaključak.....	44
12. Popis literature.....	45
13. Prilozi.....	48

1. Uvodno o vukodlaku

Pri definiranju ključnog termina, vukodlaka, bazirala sam se na definiciji iz *Enciklopedije Britannica (Encyclopædia Britannica)* te knjige Roberta Currana *Priručnik o vukodlacima* (2010.), a definicije su sljedeće; „Vukodlak je u europskom folkloru čovjek koji se po noći pretvara u vuka i proždire druge životinje i ljude ili trupla te se vraća natrag u čovjeka kada dođe dan.“¹ „Vukodlak je stvorenje iz legendi i folkloru koje može mijenjati oblik, pa se čovjek može preobraziti u vuka, a vuk u čovjeka.“ (Curran 2010:6) Prije su tako opisivane moćne i snažne osobe koje su imale vučje osobine, pa se time taj naziv pripisivao nekim velikašima i crkvenim dostojanstvenicima. (ibid.) Iz mnoštva literature koristila sam spomenuti *Priručnik o vukodlacima* Roberta Currana iz 2010. godine koji smatram središnjim priručnikom o vukodlacima koji je namijenjen širokoj publici.² Objašnjava što/tko je to vukodlak, gdje živi... Sadrži početke mita o vukodlacima kroz različite kulture, vrste vukodlaka te kazivanja povezana s progonima vještica koje su često bile optužene da su ujedno i vukodlaci. Piše također i o zaštiti od vukodlaka te upućuje na etimologiju riječi *vukodlak*. „Naziv potječe od starosaksonske ili vikinške riječi *wehr*, što znači čovjek, pa je njezino doslovno značenje *čovjek-vuk*.“ (ibid.) Kasnije se taj izraz koristio za neustrašivog ratnika; to je bio *Cu Chulainn, Pas ili Vuk* iz Ulstera u irskoj mitologiji. Rođen kao *Sétanta*, stekao je svoje poznatije ime kao dijete, nakon što je ubio bijesnog psa čuvara Culanna u samoobrani te se ponudio zamijeniti ga dok se ne odgoji bolja zamjena.³ Cullan je bio kovač čiju je kuću štiti bijesan pas čuvar. Sa sedamnaest godina Cu Chulainn je vlastoručno branio provinciju Ulster od vojske kraljice Medb. Nazivan je još i psom Ulstera. (ibid.)

Najčešće se riječ *vukodlak* povezuje s crnom magijom, a osobe koje se preobražavaju u vukodlaka većinom su čarobnjaci ili ukleti ljudi. (Curran 2010:6) U mnogim suvremenim pričama o vukodlacima se spominju osobe koje su protiv svoje volje pretvorene u vukodlake nakon što su bile ugrizene ili su na bilo koji način bile začarane ili je na njih bačena kletva ili su podlegle nekoj zarazi. (ibid.:7) Prema folklornim i mitskim predajama/pričama u vukodlaka se može preobraziti (zoometamorfoze) na razne načine. Jedan je od načina da pripravite i na sebe stavite *smrdljive* pomasti. Možda najkласičniji i najpoznatiji način je da vas je ugrizao drugi vukodlak koji je prenio kletvu na nedužnu osobu te će tu osobu zaraziti

¹ <https://www.britannica.com/art/werewolf>

² Prvu studiju o vampirima i vukodlacima, što se tiče južnoslavenskih predaja, napisao je etnolog Tihomir Đorđević; "Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju. Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju." *Srpski etnografski zbornik* 66. 1953. (Odeljenje društvenih nauka, Drugo odeljenje, Život i običaji – Knjiga 30). Beograd: Srpska akademija nauka.

³ https://en.wikipedia.org/wiki/C%C3%BA_Chulainn

kako bi se ona pretvorila u čovjeka-zvijer. (ibid.) U još nekim pričama spominje se kako je osoba navukla vučju kožu ili popila vodu iz otiska vučje šape. Isto tako pomoću kakvog magičnog predmeta kao što je pojas koji je osoba dobila od Vraga. (ibid.) Zajedničko svim pričama/predajama/vjеровanjima je to da osoba ne može kontrolirati svoju preobrazbu u zvijer. Vukodlak možete postati i rođenjem, djeca rođena s košuljicom ili pune dlaka. Tako će potomci svećenika kojima vjera brani imati djecu sigurno postati vukodlaci s obzirom da su rođeni u grijehu. U nekim kulturama sedmi sin sedmog sina je osuđen na kletvu vukodlaka. (ibid.:8) Početak nalazimo u guaranskoj mitologiji Južne Amerike.⁴ U Argentini, Brazilu, Paragvaju i Urugvaju folklorna vjеровanja zabilježila su biće *luison*. Luison je bio sedmi sin i najmlađi potomak Taua, zlog duha i Kerane, žene smrtnice. U originalnoj priči *lusion* je bog smrti i ima zastrašujuće tijelo. Lice mu je duguljasto i bijelo i većina njegova tijela je prekrivena dugom i prljavom dlakom. Očito je da je interakcija europskih kolonista transformirala mit tijekom vremena i *lusion* je transformiran iz boga smrti u vukodlaka. Vjeruje se da se u noći punog mjeseca, pogotovo ako je petak, dječak koji je sedmi sin sedmog sina, u dobi od trinaest godina transformira u *lusiona*. Poput europskog vukodlaka, *lusion* terorizira noću, ubija i lovi te širi svoju kletvu ugrizom. (ibid.) Gotovo se u cijeloj Europi vjerovalo da će sedmi sin sedmoga sina postati vukodlak ili vampir, posebno u Francuskoj u Pikardiji u 15. stoljeću. (Lecouteux 2013:56)

Diljem svijeta zabilježene su priče o vukodlacima te ljudima koji se nazivaju mjenjolici koji se mogu preobraziti u životinje. Herodot (484. – 425.) je zapisao bilješku o Neurima koji se jednom godišnje pretvaraju u vukove, što se tumači kao *karnevaleskno postajanje životinjom*.⁵ Postoji malo načina za skidanje kletve vukodlaka. „Neki kažu da kletvu može skinuti svećenik, drugi pričaju o napitku koji se pripravlja od biljke vučji zub, a treći govore o suzama ljubljene osobe.“ (Curran 2010:9) Pouzdana je metoda ubijanje tzv. zvijeri i spaljivanje njegova tijela na lomači. (ibid.)

O vukodlacima govore gotovo sve kulture. (ibid.:10), a koncentrirane su u zemljama sjeverne i zapadne Europe. Mnoge priče (predaje, vjеровanja) o vukodlacima proizlaze iz ruralnih sredina, pogotovo u mjestima okruženih gustom šumom, što je bila dobra podloga za priče o vukovima i imaginaciju o njima. Priče o ljudima koji se mogu pretvoriti u psolika stvorenja pojavljuju se u raznim kulturama. U Egiptu, dijelovima sjeverne Afrike i Bliskog

⁴ <http://www.ancient-origins.net/myths-legends/legendary-powers-seventh-son-seventh-son-002794>

⁵ Dubravko Škiljan zapisuje: "Kako su Neuri najvjerojatnije bili tračko pleme u Transilvaniji, legende o tamošnjim vukodlacima imaju doista duboke korijene" (Škiljan, prema Herodot 2000:367). Usp. <http://www.werewolves.com/werewolf-timeline/>

istoka pronalazimo priče o vračevima koji se mogu preobraziti u šakala. (ibid.) „Mnoga sjevernoamerička indijanska plemena vjeruju da se njihov vrač u tajnom obredu i plesu može preobraziti u kojota.“ (ibid.) U Finskoj, na primjer, čarobnjaci poprimaju oblik medvjeda, a u nekim dijelovima Irske se vjerovalo da se vještice preobražavaju u zečeve. U Africi i Južnoj Americi se vjeruje da se vračevi i šamani mogu preobraziti u lava ili jaguara. (ibid.:11)

Slika 1. Vukodlak, drvorez, Njemačka, 1722. ⁶

Književnik i prevodilac Boris Perić te etnolog Tomislav Pletenac u knjizi *Fantastična bića Istre i Kvarnera* iz 2008. godine daju dovoljno informacija o štrigama i štrigunima u Hrvatskoj, odnosno kod Južnih Slavena (dakako, pod različitim nazivima). Oni su inačica vukodlaka na ovim prostorima. Perić i Pletenac navode dvostruko ili čak trostruko podrijetlo nazivlja. Riječ *strigoi* romanskog je podrijetla. Na području Istre i Kvarnera postoje dva romanska jezika – talijanski i istro-romanski. U oba romanska izraza se nalazi riječ s korijenom *strig* što označava vješticu. (Perić, Pletenac 2008:18) Objašnjavaju i njihove suparnike krsnike (odnosno, ako obrnemo perspektivu, krsnikov suparnik je vukodlak) koji su štitili selo od napada štriguna također kao i načine na koje se može zaštititi od njih.

Etnolog Luka Šešo u knjizi *Živjeti s nadnaravnim bićima: vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja* (2016.) nabraja i objašnjava kriterije, na temelju prikupljenih folklorističkih i terenskih istraživanja, prema kojima se postaje vukodlak. Prvi kriterij je rođenje u crvenoj košuljici (placenti) (Šešo 2016:45), pokojnikov zao karakter za života (ibid.:47) i vjerovanje da će pokojnik postati vukodlak ako preko njega prijede mala, dlakava

⁶ Izvor: [<https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf>]

životinja. (ibid.:48) Navodi dva etimološka značenja vukodlaka kako ih je sintetizirala povjesničarka Irene Benyovsky. Prema prvome značenju vukodlak je onaj koji ima vučju kožu ili ima odjeću kao vuk, a drugo značenje je povezano s riječju *dlaka*. (ibid.:42) Opisuje fizičke karakteristike vukodlaka, njegovo djelovanje te zaštitu od istih.

Maja Pasarić u članku *Mrtva tijela i transformacije: vukodlaci u nekim južnoslavenskim narodnim običajima* (2015.) piše o razlikama kulturoloških običaja između ostatka Europe, koje su homogenizirane oko likantropije i živog čovjeka, te kulturi kod Južnih Slavena gdje se navedeno temelji na vraćanju mrtvih iz grobova s različitim fizičkim značajkama, vrlo često životinjskim. (Pasarić 2015:238) Do promjene nakon smrti dolazi ako je pojedinac prekršio moralna, društvena ili religijska pravila. (ibid.:248) Također se animalistička pretvorba manifestira kao nerazdvojiv dio vukodlaka. Nepovoljna veza čovjeka s nadnaravnim bićima ukazuje na strah od promjena donesenih sa smrti i daje životinjskom obličju kao simbolu negativne konotacije. (ibid.:252)

U daljnjoj interpretaciji opisat ću vukodlake prema hrvatskom folklornom imaginariju te općenito kod Južnih Slavena i interpretirati predaje o domaćoj inačici štriga i štriguna u popularnoj kulturi. Popularnu kulturu na temu vukodlaka sam istraživala preko odabranih internetskih stranica te na odabranim filmskim primjerima.

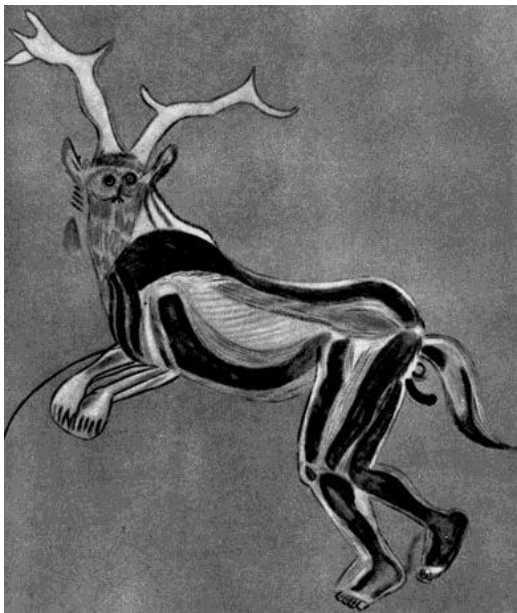
U ovom radu pozornost je usmjerena na vukodlake u popularnoj kulturi kako bih približila publici sistemski prikaz vukodlaka kroz mitologiju i povijest isto kao i odraz današnjeg društva na političku i ekonomsku situaciju. Dotaknut ću se nekih osnovna tradicijskih predodžbi o vukodlacima u svijetu kao i na našim prostorima (riječ je o arhetipskom imaginariju vukodlaštva u kontekstu mitema postajanja vukom). Naglasak sam postavila uglavnom na vukodlake u popularnoj kulturi, pri čemu sam donijela kronološki prikaz, od početka filmske industrije do danas kao što sam navedeno, u prvome dijelu rada demonstrirala kroz mitove i predaje o istim. Početkom gotske književnosti isto tako počela se popularizirati tema o vukodlacima preko pisanja fantastičnih romana te kratkih priča pa sve do suvremene književnosti i beletristike. Kao da je likantropija pronašla svoje mjesto na marginalnoj književnoj poziciji...

2. Vrste vukodlaka:

2.1. Drevni vukodlaci

Ideja o čovjeku-zvijeri potječe od prapovijesti, iz doba lovačke kulture. Vjerovalo se da ako se navuče vučja koža, da bi lov mogao biti uspješniji. Tu na scenu stupaju šamani i vračevi koji su zasigurno navlačili vučju kožu i izvodili rituale, oponašajući *vučju etologiju* kako bi lov bio bolji. (ibid.:20)

Vrač iz Trois-Frèresa je špiljska slika iz starijeg kamenog doba nastala vjerojatno između 14 000 i 8000 godina prije Krista. Vrač je prikazan s jelenskim rogovima i medvjedićim šapama i kuštravim vučjim repom. (ibid.)

Slika 2. Vrač iz Trois-Frèresa, Francuska, između 14 000 i 8000 godina prije Krista⁷

2.2. Gospodar šume

Vjerovanje da nad vukodlacima, kao i vučjim čoporima te nekim drugim šumskim životinjama, vladaju neka druga bića koja nisu ljudi potječe iz vremena kada se vjerovalo u šumske bogove. (ibid.24:25) U Rumunjskoj se to stvorenje najčešće naziva Vuk-gospodar koji vodi i kontrolira čopor. On ima moć da čovjeka pretvori u zvijer. Opisan je kao starac okrutna lica, zaogrnut u zelen plašt s velikim šeširovom koji je okićen cvijećem. Drugi ga opisuju kao stvorenje s dugim rogovima i kozjim nogama. Kao Vuk-gospodar on okuplja vučje čopore na šumskoj čistini i šalje ih da nanose štetu ljudima. (ibid.:25) „U nekim dijelovima ruralne Francuske to stvorenje nazivaju Le Maître de Forêt – Gospodar šume – i on ulijeva velik strah.“ (ibid.) Prikazan je kao div ili čudovište koje može preobraziti one koji mu se nađu u blizini svojim pogledom u životinje. (ibid.)

⁷ Izvor: [https://en.wikipedia.org/wiki/Cave_of_the_Trois-Fr%C3%A8res]

2.3. Družina ratnika

U Irskoj u okrugu Tipperary živjela je družina ratnika za koje se govorilo da su pola ljudi – pola vukovi. Prema starom irskom zapisu *Coir Anmannu* ti su se ratnici borili za svakog kralja koji bi im platio cijenu koju su tražili, ali ona nije bila u novcu nego meso novorođenčadi koje bi podijelili među sobom i pojeli ga sirovo. Bili su odjeveni u vučje kože zbog čega su djelovali zastrašujuće u bitkama. (ibid.:26:27) „Štovali su strašna i krvožedna boga – Crom Cruacha, jedno od najstarijih i najjezovitijih božanstva u Irskoj.“ (ibid.:27)

2.4. Eigi Einhamr

U Skandinaviji (Norveškoj, Danskoj i Švedskoj) postojalo je vjerovanje da se ljudi pomoću nadnaravnih sila mogu pretvoriti u životinje. Najčešće su se preobražavali u vukove i medvjede. Izraz *Eigi Einhamr*, u značenju *nemaju jednu kožu*, zabilježen je u norveškom, danskom i islandskom folkloru. Mnogi su bili veliki ratnici i lovci pa tako najpoznatiji od svih je bio Bodvar Bjarki. (ibid.:28) „Bodvar je bio najčešće zaogrnut u medvjedu ili vučju kožu, pa se tjelesno mijenjao i preobražavao u tu životinju.“ (ibid.:29) Navodno potječe iz Danske te je svojevrsna inačica saksonskog junaka Beowulfa. Bio je jedan od dvanaest ratnika koji su poslani s dvora danskog kralja Haralda Kraka kako bi činili junačka djela. (ibid.:28)

2.5. Loup-Garou (Rougarou)

Loup-Garou (Rougarou) na francuskom znači *vukodlak*. Njegovi opisi variraju isto kao i njegove moći, tako da je ponekad opisan kao čovjek koji nalikuje na vuka ili čovjek s vučjom glavom. „Katkad lovi kao vuk, ubija sve koji mu stanu na put, a u nekim pričama ponaša se kao vampir, pije krv žrtava koje se zatim preobraze u vukodlake.“ (ibid.:30) Rougarou može ugrizom pretvoriti čovjeka u vukodlaka na određeno vrijeme tijekom kojeg moraju piti krv i prenijeti kletvu dalje. (ibid.:31)

2.6. Benandanti vukodlaci

Njihovo ime znači *dobri namjernici*. Nekad se mislilo da su u davnim vremenima bili pod vlašću šamana i vračeva. Njihova je glavna zadaća bila štititi zajednicu od napada zloduha i vještica te čuvanje usjeva, stoke i imanja. Ponekad su se preobražavali u divlje životinje, pa tako i u vuka. (ibid.:32) Talijanski povjesničar Carlo Ginzburg navodi određene predaje iz Furlanije (sjeverna Italija) u kojima su se tijekom 16. i 17. stoljeća najčešće preobražavali u vukove. U obličju vukodlaka su se borili protiv čarobnjaka koji su ugrožavali

lokalne zajednice. (ibid.) Benandanti se rađaju s tom sposobnošću. „U taj su kult redovito primali novorođenčad rođenu s košuljicom, opnom koja im je prikrivala lice ili tijelo.“ (ibid.:33) Crkva ih je proglasila hereticima i vješticama te su počeli progoni i ubojstva benandanata. (ibid.)

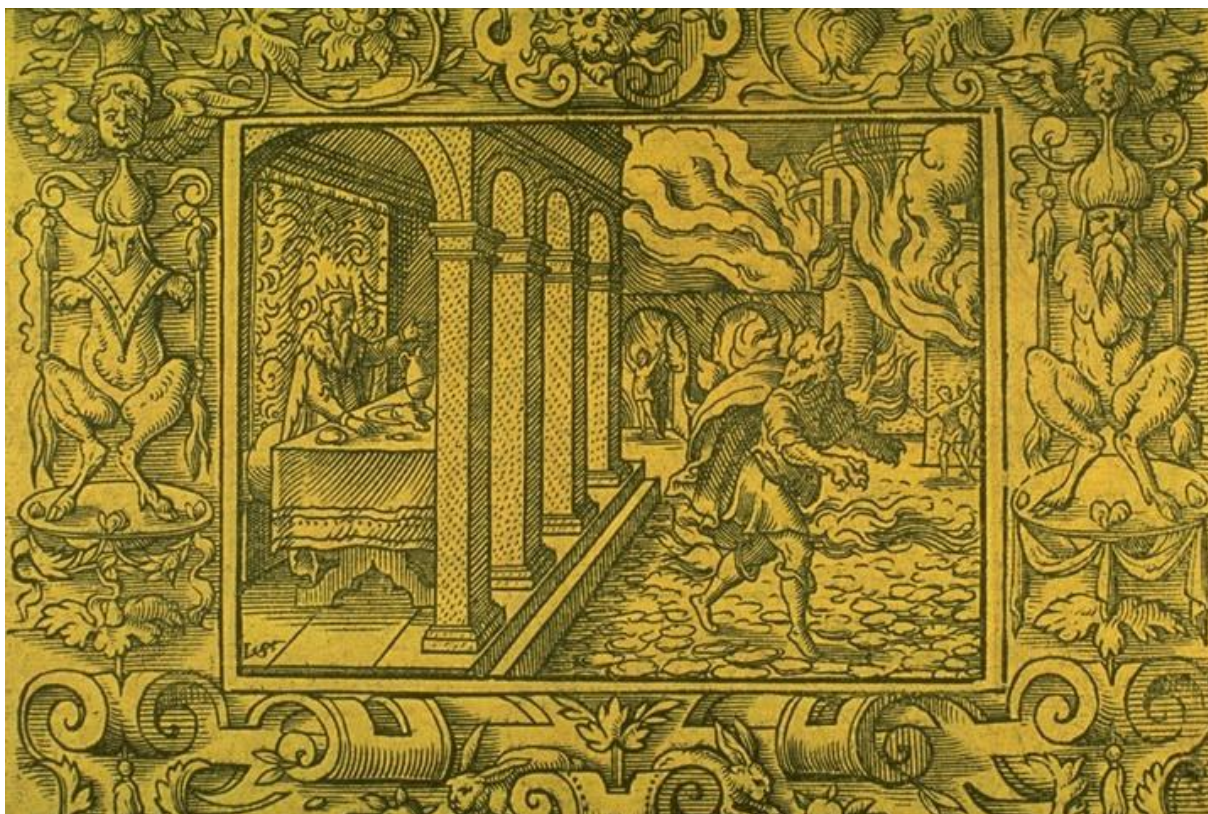
2.7.Grčki vukodlaci

2.7.1. Likaon – prvi vukodlak

Jedan od tajnih obreda potječe iz stare Grčke i obavljao se na planini Likanon u Arkadiji. Pričalo se da je ta planina nazvana po kralju Likanonu koji je bio izuzetno okrutan i za čiju su okrutnost čuli i bogovi. Zeus je sišao na zemlju i pojavio se na Likanovu dvoru nakon čega je Likaon testirao Zeusa da mu dokaže da je bog. Priredio je veliku gozbu na kojoj je Zeus bio glavni gost te mu je pripremio posebno jelo, pečeno meso glasnika kojeg je Likaon ubio. (ibid.38:39) Zeus je bio zgrožen kanibalizmom. Za kaznu Likaona kao i sve njegove dvorjane pretvorio je u vukove koji su potom pobjegli u šumu i tamo živjeli do kraja života. (ibid.) „Nakon toga Zeus je naredio da se na mjestu Likanova dvora sagradi hram posvećen njemu, da se ne zaboravi kralj kanibal i kako ga je Zeus kaznio.“ (ibid.) Jedna inačica predaje ističe da je Likaon ostao vuk samo devet godina, a zatim je postao čovjek, ali više nikada nije smio okusiti ljudsko meso. (ibid.:40)

Još je jedna verzija predaje zabilježena o Likaonu, kralju Arkadije koji je odlučio iskušati Zeusa, serviravši mu pečeno meso svoga sina Niktimosa. Zeus je naravno shvatio što mu je servirano pa je transformirao Likaona zajedno s njegovim potomstvom u vukove, a Niktimosa je uskrsnuo.⁸

⁸ [https://en.wikipedia.org/wiki/Lycaon_\(Arcadia\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Lycaon_(Arcadia))

Slika 3. Likaon, Virgil Solis, (1514.-1562.) Izdanje: Johann Postius von Gemersheim, Frankfurt, 1563.⁹

2.7.2. Damarh – borac iz Arkadije

Slavni boksač i borac iz Arkadije u Grčkoj imenom Damarh natjecao se na Olimpijskim igrama 400. godina prije Krista i pobijedio je. Njega su navodno odgojile divlje zvijeri. Kao malog ga je majka napustila te je odrastao u vučjem čoporu. Pričalo se da se može preobraziti u vuka, a po vještini i snazi nitko mu nije bio ravan. (Curran 2010:44)

2.8. Gilgameš

Babilonski ep o Gilgamešu (između 2700. i 600. pr. Kr.) najstarije je poznato književno djelo. Ep sadrži niz legendi i pjesama uključenih u duži akadski ep o heroju-kralju Gilgamešu.¹⁰ Junak iz epa o Gilgamešu bio je povijesna ličnost, kralj koji je vladao sumerskim gradom-državom Urukom oko 2700 pr. Kr.¹¹ U djelu božica Ištar koja je božica plodnosti, ljubavi i rata bila je zaljubljena u Gilgameša. Flertovala je s njim, ali on ju je odbio s obzirom na to kako se odnosila prema prijašnjim udvaračima. Jednog od udvarača koji je

⁹ Izvor: [<http://dl.id.au/1/a.php?a=1>]

¹⁰ https://bs.wikipedia.org/wiki/Ep_o_Gilgame%C5%A1u

¹¹ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Gilgame%C5%A1>

bio pastir je pretvorila u vuka. Rastrgali su ga na komadiće njegovi vlastiti psi. Ova priča o nesretno zaljubljenom pastiru prvi je zapisan iskaz o čovjeku koji je pretvoren u vuka.¹²

2.9. Rimski vukodlaci

Rimski književnik Gaj Petronije u satiričkom romanu *Satirikon* (1. st.), u poglavlju *Trimalhionova gozba* bilježi natprirodnu priču o vukodlaku. Roman je objavljen tek 1664. godine.¹³ Poglavlje sadrži priču o Nikirosu, vojniku koji je putovao s poznanikom. Na tom putovanju su zastali kod groblja gdje se njegov poznanik pretvorio u vuka te strgao odjeću sa sebe. Nikiros je išao podići odbačenu odjeću za koju je primijetio da je pretvorena u kamen. Nakon što se uputio prema gradu, susreo je ženu koja mu je rekla da ju je napao vuk i poklao životinje na imanju. Završno saznajmo da je sluga zabio koplje vuku u vrat i zadao mu smrtonosnu ranu.¹⁴

Druga verzija priče govori također o Nikirosu, samo u ovoj verziji Nikiros se može preobraziti u vuka čim se razodjene. Neke priče govore da je stekao tu moć preobrazbe zato što ga je odgojila vučica. Napadao je ljude po gradovima kroz koje bi oni prolazili. „Kad su ga ranili kopljem, pomoć je potražio u obližnjoj kući gdje su mu zacijelili ranu.“ (Curran 2010:42) Nakon navedenih događaja nije poznato što je bilo s njim. (ibid.)

U rimskoj književnosti zabilježeno je još nekoliko primjera pretvorbe iz čovjeka u vuka. Ovidije u *Metamorfozama* uvodi mitsku predaju o Likaonu kojeg je Zeus preobrazio u vuka.¹⁵ Vergilije u *Eklogama (Bukolike)* bilježi pastirsku pjesmu koja govori o promjeni Moerisa u obličje vuka pomoću korištenja biljaka. (ibid.)

2.9.1. Romul i Rem

„Prema legendama i predaji, najslavnija djeca koju su odgojili vukovi bili su blizanci, utemeljitelji Rima – Romul i Rem.“ (Curran 2010:42) Navodno su bili sinovi rimskog boga rata Marsa. Njihova majka je bila Rea Silvija koja kao vestalska djevojka nije smjela imati djece. Blizanci su rođeni 771. godine prije Krista te ih je majka ostavila da umru u močvari. Pronašla ih je dobroćudna vučica nakon čega ih je odnijela u brlog. Hranila ih je svojim mlijekom te ih odgojila kao da su njeni mladunci. Kada su odrasli, pronašao ih je pastir Faustul koji ih je odgojio kao svoje sinove. (ibid.:43) Nakon smrti kralja Amulija saznali su za

¹² <http://www.werewolves.com/gilgamesh/>

¹³ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47972>

¹⁴ <http://www.werewolves.com/the-first/>

¹⁵ <http://www.werewolves.com/werewolf-timeline/>

svoje podrijetlo, a narod u Laciju zatražio je da utemelje velik grad u kojem će vladati. Utemeljili su Rim. Ispočetka su dijelili vlast, ali obuzimao ih je bijes pa je prema legendi i blizanačkom rivalskom mitemu Romul ubio Rema te je tako postao prvi kralj Rima. Bio je tiranin, ali je obranio svoj grad od napadača. Zbog toga nije niti čudno da su mnogi vladari tvrdili da potječu od vuka. (ibid.:44) Osim toga, poznato je da su imena s inačicom imenice *vuk* imali apotropejska značenja; npr. Wolfgang (Amadeus Mozart); Vuk (Stefanović Karadžić) itd.

Slika 4. Faustul pronalazi Romula i Rema s kapitolskom vučicom, Peter Paul Rubens, 1616.¹⁶

2.10. Kršćanski vukodlak – sveti Kristofor

Sveti Kristofor zaštitnik je putnika. Prema predajama i legendama ima pseću ili vučju glavu. „Kažu i to da je sveti Kristofor potjecao iz naroda s istoka, a zvali su ih *Psoglavi* jer su imali pseće glave.“ (ibid.:47) Mjesto gdje je rođen zove se Marmatiae koje se nekad nalazilo u sjevernoj Africi. Prema predaji je jeo ljudsko meso. (ibid.) Preobratio se kada je čuo

¹⁶ Izvor: [https://en.wikipedia.org/wiki/Romulus_and_Remus#/media/File:Romolo_e_remo.jpg]

propovijed kršćanskog misionara. Nakon toga je putovao po grčkom svijetu, širio kršćanstvo i propovijedao *Evandjelje*. (ibid.)

3. Vještice i vukodlaci

Sposobnost da se čovjek pretvori u vukodlaka može biti urođena, ako su djeca svećenika ili se može steći ispijanjem određenih napitaka, nošenjem određenih odjevnih predmeta ili izvođenjem određenih rituala. Može se raditi i o kombinaciji svih triju navedenih elemenata. (ibid.:22)

„U pričama iz ranog srednjeg vijeka veliki vitez bi se katkad slučajno pretvorio u vuka, stavivši magičan ukras, kao što je prsten, koji bi mu najčešće dala nevjerna draga jer bi ga se htjela riješiti.“ (ibid.) Čin preobrazbe izazvan je predmetom s magičnim svojstvima. (ibid.) Svećenici su te magične moći povezali s Vragom koji svakog čovjeka stavlja na kušnju kako bi ga pretvorio u zvijer. Na taj se način među narodom proširilo vjerovanje da su vukodlaci zli i povezani s čaranjem. (ibid.:23)

U *Malleus maleficarumu* (*Malj za vještice*, 1484.), iz kršćanske perspektive, zabilježeno je da se vještice često preobražavaju u životinje kao što su npr. vukovi, mačke, vrane itd. s namjerom da čine opačine pristojnim ljudima i kako bi služile Sotoni. „Zbog tih optužbi pokrenuti su mnogi sudski procesi protiv vještica i vukodlaka, pogotovo u Francuskoj, a tijekom 16. i 17. stoljeća izazvali su paniku u mnogim zabačenim gradovima i selima.“ (ibid.)

3.1. Progoni vještica i vukodlaka u Europi

Redovnik Gerald Velški godine 1185. zapisuje jednu od najstarijih predaja o vukodlacima koja potječe iz Irske. Govori o svetom čovjeku koji je poslovno došao u dijecezu Meath te se utaborio da prenoći u šumama Ossoryja. (Curran 2010:72) Legao je uz vatru, a u krug obasjan plamenom ušao je *golem* koji mu se obratio i rekao da on zapravo nije vuk nego čovjek u vučjem obličju. (ibid.72:73) Bio je pripadnik klana Altan kojeg je prokleo sv. Nehtan. Svakih sedam godina dva pripadnika klana preobražavaju se u vukodlaka. On i njegova supruga preobrazili su se u vukove ali je njegovu ženu ranio lovac te je na samrti. Zato je vuk htio da redovnik dođe i udijeli joj posmrtnu pomast. Redovnik je pošao do spilje k vučici gdje je prerezao vučju kožu i ugledao stariju ženu te je odriješio od grijeha i ona je umrla u miru. (ibid.:73)

Islandska predaja govori o jednom od najslavnijih zlih čarobnjaka Gottskalku Nikulassonu Okrutnom koji je bio biskup Hólara na sjeveru Islanda u 15.-16. st. Slavno sjemenište pretvorio je u jazbinu zlih čarobnjaka te je redovnike podučavao crnoj magiji i preobražavao ih u vukodlake. (ibid.:48) Prema predaji napisao je knjigu *Knjiga od crvene kože*, knjigu crne magije u kojoj su zapisani uroci kojima ljudi mogu mijenjati oblik i preobraziti se u vukove. (ibid.) Nakon Gottstalkove smrti sjemenište je spaljeno do temelja kako bi nestala kletva vukodlaka. (ibid.:49)

Peter Stubbe je u Njemačkoj u 16. stoljeću bio proglašen vukodlakom u kojeg se navodno pretvara pomoću čarobnog pojasa koji je dobio od samog Vraga. Optužen je za ubojstvo svoga sina te ubojstva djece i trudnica. Mučen je i spaljen je na lomači. (ibid.:50-51)

U Francuskoj u 16. stoljeću Gilles Garnier je bio povučeni seljak koji je živio u šumi, a mještani su ga optužili da je vukodlak, nakon što ga je prokazala jedna djevojčica koju je bio napao vuk. Pod mukama priznaje krivicu te je pogubljen. (ibid.:54:55) Važno je naglasiti da je u tom periodu histerija o vukodlacima bila proširena u Francuskoj zbog kojih zima zbog čega su vukovi bili često viđani oko sela. (ibid.:52)

Jedan od najslavnijih slučajeva se dogodio u Burgundiji u 16. stoljeću u Francuskoj. Cijela obitelji Grandillion uhićena je pod sumnjom da su vješci i vukodlaci. Uhićenje je izdao vrhovni sudac Henri Boguet, poznati lovac na vještice koji je vjerovao u postojanje vukodlaka. Njegova knjiga *Rasprava o vješticama* tiskana je u vrijeme kada se pročulo za ovaj slučaj tako da mu je to poslužilo za promociju. (ibid.:58) Kada su ih zatvorili u tamnicu, zamijetili su da cijela obitelj puže po podu i komunicira režanjem. Svi su proglašeni krivima te pogubljeni i spaljeni. (ibid.:59)

Primjere ženskih vukodlaka, vukodlačica, nalazimo u francuskom gradiću Vauduu početkom 17. stoljeća. Zabilježena su i njihova imena – Susanne Prevost, Michée Bauloz i Jeanne de la Pierre. Govorilo se da im je Vrag dao posebnu pomast od sastojaka kao što su salo obješena čovjeka i dječja krv. One su to utrljale u tijelo i postale vučice. (ibid.:68) Vođa im je bila Susanne Prevost. Druge dvije su bile optužene za otmicu djeteta te da su ga pojele, a Susanne Prevost je optužena i za ubojstvo. Nema zapisa što je točno bilo s tim ženama, ali su najvjerojatnije spaljene na lomači.

Jedna od priča o vukodlacima dolazi iz Njemačke i govori o vuku u ljudskoj odori kojeg su građani lovili po ulicama te objesili. U 17. stoljeću grad Anspach (današnji Ansbach)

u Bavorskoj imao je opakog gradonačelnika od kojeg su građani strahovali. (ibid.:69) Ubrzo nakon njegove smrti golemi vuk je počeo ubijati ljude i proždirati stoku. (ibid.:70) „Zbog opake naravi te zvijeri i ugleda napadnutih obitelji, ljudi su pomislili da je taj vuk osvetnički duh pokojnog gradonačelnika koji čini zlodjela onima koje prezire.“ (ibid.:71) Ljudi su ubili tog vuka, odjenuli ga u odjeću boje mesa, stavili mu periku i bradu te paradirali ulicama grada. Zatim su ga javno objesili kao upozorenje svima. (ibid.)

Slučaj za koji se općenito misli da je okončao histeriju oko vukodlaka u Francuskoj bio je slučaj Jeana Greniera početkom 17. stoljeća. (ibid.:65) On je bio seljak koji je pričao strašne priče te kako voli jesti malu djecu. Pastirica Marguerite Pourier ga je optužila za napad kao i za preobrazbu u vukodlaka pred njom osobno. Grenier je priznao sve optužbe iako je njegovo priznanje bilo buncanje koje ni samim istražiteljima nije imalo smisla. (ibid.:66) Sudeње se odužilo zato što je Grenier nekoliko puta mijenjao svoju priču. Iako je proglašen krivim i osuđen na smrt ipak je pomilovan te poslan u samostan gdje je živio do kraja života. Taj slučaj je zaslužan za smanjenje ludila oko vukodlaka u Francuskoj. (ibid.:67)

4. Vukodlaci u Hrvatskoj

4.1. Štrige/štriguni i krsnici

U Hrvatskoj su predaje i izvještaji o likantropiji nešto drugačiji nego u ostatku Europe, isto kao i kod drugih Južnih Slavena. Bitna je razlika da se kod nas čovjek pretvara u vukodlaka tek nakon smrti i pokopa dok u drugih većinom dok je još živ.

Istra i Kvarner zadržali su snažan kompleks predaja i priča o štrigama/štrigunima i krsnicima. Štrigun je po karakteru donekle sličan vampirima, vukodlacima i morama. On poput vještica i čarobnjaka živi naizgled normalan život tu pored nas. Njegova se transformacija uglavnom događa noću, jedan sat prije ponoći. Ponekad kreće u pohode sam, a ponekad u društvu drugih štriguna. Uobičajeno mjesto početka pohoda su križanja putova i cesta. Zato ne čudi što su obično na raskrižju postavljeni kipovi svetaca i slično. (Perić, Pletenac 2008:17) U takvim noćima štrigunskih pohoda stradavali bi usjevi, pala bi tuča ili se dogodila kakva druga elementarna nepogoda. Takve noćne družbe imale su i svoje vođe zvane *Bilfo*. (ibid.:18)

Štrigunska moć je urođena i otkriva se pri porodu. „Obično su to iz medicine poznati primjeri rađanja djeteta s atavističkim elementima, najčešće repom, koji mora skrivati, ne bi li ga se prepoznalo.“ (ibid.:19) Osim repa štrigun može imati i druge oznake po rođenju,

najčešće posteljicu (placentu). Odmah po porodu moguće je izliječiti štriguna uništavanjem tih posebnih znakova ili iznošenjem štriguna na prozor i glasnim objavljivanjem da se rodio štrigun. (ibid.)

Na temelju brojnih kazivanja (demonoloških/mitskih predaja) možemo zaključiti kako postoje vjerovanja kako štrigun može pretvarati vlastitu dušu u životinju što se oslanja na elemente šamanizma u kojem se vjeruje kako čovjek posjeduje dvije duše, životnu dušu i dušu iz sna. (ibid.:20)¹⁷ Najčešći životinjski oblici koji se pojavljuju u Istri u kojima se duša iz sna objavljuje jesu miš, muha, kukac ili crni pas. Štrigun uglavnom donosi bolesti, a u nekim slučajevima i smrt. Najveća transformacija štriga nakon smrti je kada uspiju sačuvati neku vrst životne snage. Nakon smrti se pretvaraju u vukodlake. Tada žive uz pomoć tuđih života, izlaze iz grobova i piju krv, najčešće djeci. (ibid.:21) „Vukodlaci nastaju tek loše izvedenim posmrtnim ritualom koji ne ispraća dušu u drugi svijet nego se zbog grešaka zadržava kao opasna sablast ili prikaza u ovom svijetu.“ (ibid.)

4.2. Zaštita

Jedna od najvažnijih zaštita jest štrigunovo raskrinkavanje već prilikom rođenja. Novorođenče se rađa u crnom mijehu (krvavoj košuljici). Sudbina štrige je bila u rukama babice. (ibid.) Pritom nijedno kazivanje ne apostrofira babicu kao moguću obranu. Jedan način zaštite od štriguna jest smrad koji ga tjera, ali ga ne uništava. Kao primjere obično se ističe spaljivanje starih cipela ili se daje štrigunu jesti dječji izmet. (ibid.:22)

Suprotnost od štriguna bili su krsnici. Rađaju se u bijeloj košuljici ili kapici (ostacima placente). Prema vjerovanjima krsnici su štitili selo od najeзде štriguna. Mogli su se, kao i štriguni pretvarati u životinje. Štriguni su se pretvarali u crne pse i mačke, a krsnici u bijele ili šarene. Protiv štriguna koristile su se razne molitve i rituali. Nakon što je štrigun umro, obavezno se morao zabiti čavao u njegov jezik zbog straha od njegove postmortalne snage. (ibid.:23)

5. Živjeti s nadnaravnim bićima

5.1.Vukodlaci

¹⁷ Navedeno S. Marjanić (2010) imenuje terminom *zoopsihonavigacija* (navigacija duše u animalnom obličju), a koje onda razgraničava u tri termina: zootemepsihoze, zoometamorfoze i jahanje na životinjskim vozilima. Pritom autorica upućuje na studiju "Folk Medicine as Part of a Larger Concept Complex" (*Arc*, 43, 1987) Bentea Gullveiga Alvera i Torunn Selberg koji uspostavljaju razliku između metamorfoze (kada se osoba metamorfozira u životinju, kao npr. u vukodlaštvo) i pojavu koja je karakteristična za vještice, a riječ je o odjeljivanju duše od tijela koja se nakon demonskih akcija vraća u tijelo.

Prema *Akademijinom rječniku* vukodlak je „čovjek, koji poslije smrti poput demona obilazi; vampir; po etimologiji čovjek s vučjim dlakama, vučje ćudi.“ (Šešo 2016:42) S obzirom na to da pojam *vukodlak* uključuje elemente različitih bića, ponekad se poistovjećuje s negromantima, štrigama, vješticama, vilenjacima i vampirima. Mađarska folkloristkinja Éva Pócs upućuje na to da se vjerovanje u vukodlake (slav. *vlkodlakъ*) spominje u srednjem vijeku među slavenskim narodima te se kasnije proširilo na susjedne narode. Irena Benyovsky smatra da riječ *vukodlak* ima dva etimološka značenje. Prema prvome značenju vukodlak je onaj koji ima vučju kožu ili ima odjeću kao vuk, a drugo značenje je povezano s riječju *dlaka*. (ibid.) „Benyovsky ukazuje na to da Petar Skok utvrđuje da je slavenska riječ vukodlak postala kulturnim dobrom balkanskog naroda, odnosno vukodlak je onaj koji može postati vuk i onda opet čovjek, a kao vuk ubija ljude i životinje.“ (ibid.) Tijekom srednjeg vijeka kod Slavena čini se da su se animalističke osobine vukodlaka izgubile te su ostale samo one glavne – glad za krvlju i nanošenje zla pa se zato vukodlak stopio s vampirom. Oboje posljednih nekoliko stotina godina označavaju *dignutog* mrtvaca koji napada ljude i životinje. (ibid.:43) Riječ *vampir* javlja se pretežno kod Srba, te se raširila zapadnom Europom, dok se naziv *vukodlak* češće može naći kod Hrvata, u predajama o njima. (ibid.:44)

Slika 5. Napad vukodlaka, drvorez, Lucas Cranach, stariji, 1512.¹⁸

6. Vukodlaci u tradicijskim vjerovanjima Hrvatske (unutrašnjosti Dalmacije)

6.1. Postanak vukodlaka

Prema hrvatskim tradicijskim vjerovanjima vukodlak je osoba koja se nakon smrti vraća pretvorena u vukodlaka i radi zlo ili se želi iskupiti za svoje grijeh. Na temelju prikupljenih folklorističkih istraživanja utvrđeni su kriteriji o tome tko se *povukodlačuje*. Prvi kriterij je rođenje u crvenoj košuljici (placenti) za koju se vjeruje da krije nadnaravne moći. (ibid.:45) Crvena placenta nije nužno značila da se rodio vukodlak nego osoba koja će za života biti zla te će se kasnije, nakon smrti povukodlačiti. Obično su to bile vještice ili more. U Kastvu se miješaju i preklapaju značenja vještica i vukodlaka te objedinjuju pod nazivom *kudlak*. (ibid.:46) U unutrašnjosti Dalmacije takvih preklapanja gotovo i nema. Najčešće se spominje pokojnikov zao karakter za života kao kriterij za postajanje vukodlaka. Većinom se spominju primjeri da su se u vukodlake pretvarale osobe koje su bile svadljive, nasilne i

¹⁸ Izvor: [<https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf#/media/File:Werewolf.png>]

iznimno zle. Povukodlačuju se ubojice ili nekršteni, lopovi, varalice te oni za koje se vjerovalo da su za života bili vješci. (ibid.:47) Treći kriterij je vjerovanje da će pokojnik postati vukodlak ako preko njega prijeđe mala, dlakava životinja kao što je pas, mačka ili miš. (ibid.:48)

6.2. Izgled vukodlaka

Prema hrvatskim tradicijskim vjerovanjima vukodlak je pokojnikova koža u koju je vrag udahnuo život. (ibid.) „Osim kao napuhana koža ili mijeh pun krvi ili vražjeg daha, vukodlak može biti preobražen u druge oblike.“ (ibid.:49) Pomoću nadnaravnih moći vukodlak se može pretvoriti u razne životinje. U Istri je to npr. mačka, vol, prasac. Ponekad se u ulozi krsnikova neprijatelja štrige javlja kudlak, koji se poput štrige i krsnika pretvara u crnu životinju koja se tada bori protiv krsnika. (ibid.) U unutrašnjosti Dalmacije ne spominje se da se vukodlak bori s drugim nadnaravnim bićem, nego se samostalno javlja pretvoren u životinje s namjerom da plaši čovjeka. (ibid.:50)

6.3. Djelovanje vukodlaka

„Folkloristički zapisi, kao i sugovornici, najčešće govore da vukodlak plaši ljude i nanosi im štetu.“ (ibid.) Vukodlak hoda noću po šumama, napada čovjeka na raskršćima bez raspela, i uoči velikih blagdana čini zlo.“ (ibid.) Vjeruje se da je vukodlak izuzetno jak te da plaši ljude, a pogotovo rodbinu koja mu se za života zamjerila. Najviše voli plašiti ljude i potući se s njima. (ibid.:51) Vjeruje se da se vukodlaci vraćaju kako bi razriješili neke stvari što nisu uspjeli za života ili da bi otkupili svoje grijeh. Vukodlaci su zavodili mlade djevojke pa ih potom silovali i oteli, a djeca koja su se rađala su bila čudnog izgleda. Ljudi su nastojali uništiti vukodlakovo tijelo kako bi ih se zauvijek riješili. (ibid.:53)

6.4. Zaštita i ubijanje vukodlaka

S obzirom na to da se vjerovalo da se pokojnici koje na odru preskoči neka mala, dlakava životinja pretvaraju kasnije u vukodlaka, ljudi su čuvali tijela do trenutka ukopa. (ibid.) Pogotovo u slučajevima kada je pokojnik bio jako zao za života. Budući da se vjerovalo da je vukodlak napuhani mijeh ili je pokojnikova koža puna krvi, ljudi su pokojniku bušili kožu kako se ne bi napuhala te su im rezali tetive na nogama kako pokojnik ne bi mogao hodati. (ibid.:54) Zaštita protiv vukodlaka je bila sljedeća: blagoslov kuće, nošenje križa, molitvi i zapisa koje su izrađivali svećenici isto kao i zaštita češnjakom. Miris češnjaka smeta vukodlacima. Jedino oružje kojim se vukodlak može ubiti je glogov kolac. (ibid.:56)

„Ubijanje vukodlaka najčešće se poduzimalo kasno navečer ili rano ujutro kada vukodlak izlazi, odnosno dolazi iz groba.“ (ibid.) Svećenici bi zvonili i tri puta ga prizvali. Nakon trećeg puta on bi se pojavio, obično s jakim vjetrom koji bi ga najavio. Nakon što bi vukodlak bio pokopan, svećenik bi mu zadao smrtonosni udarac. (ibid.)

7. Mrtva tijela i transformacije: vukodlaci u nekim južnoslavenskim narodnim običajima

Južnoslavenski etnografski izvori od kraja 19. stoljeća i početka 20. stoljeća s usmenim predajama i vjerovanjima o različitim nadnaravnim bićima pružaju plodno tlo mitoloških, folklorističkih i etnoloških pristupa temi. „Određena gledišta gore spomenutih kulturoloških formi pored narodnih običaja mogu biti povezani s tradicionalnim kulturnim konceptima o smrti i životu poslije smrti, transformacijski potencijal ljudskog tijela i životinjskog simbolizma.“ (Pasarić 2015:238) Priče o vukodlacima su poznate i raširene u kulturi Južnih Slavena. Razlikuju se od istih kulturoloških vjerovanja od ostatka Europe koje su homogenizirane oko likantropije i živog čovjeka. U Južnih Slavena se navedena se vjerovanja temelje na vraćanju mrtvih iz grobova s različitim fizičkim značajkama, vrlo često životinjskim. (ibid.)

Riječ je o vjerovanju da grešni, nepošteni i nemoralni ljudi nakon smrti postaju vukodlaci, a najčešće su to lopovi i prevaranti. Čak postoje i mjesta gdje se vjeruje da ljudi određene vjeroispovijesti – kao na primjer pravoslavci u Bukovici u Hrvatskoj ne postaju vukodlaci. Pritom, ako osoba ukrade raonik s polja, postat će vukodlak i vratit će se iz groba s raonikom pričvršćenim za nogu. (ibid.:247) Zanimljiv iskaz nemoralnog i socijalno neprihvatljivog ponašanja navedena su u nekim dijelovima Crne Gore gdje škrtost, podmitljivost i podvala također su spomenuti kao karakteristike grešnih ljudi. (ibid.) Neki izvještaji čini se da uključuju pojmove fragmentacije jednog životnog ciklusa. Navedeno je vidljivo u predaji iz Hrvatske o muškarcu koji je živio u izvanbračnoj zajednici sa ženom s kojom je imao djecu. Čovjek se razbolio i umro, što je mogući razlog (iz kristijanizirane interpretacijske nadsfere) zbog kojega se povukodlačio. (ibid.:248) Drugi slični zapisi obično govore o mladom muškarcu koji je bio zaručen i umro te je ustao iz groba kao vukodlak. Onima koji su umrli s nedefiniranim društvenim statusom pripisana je kategorija nečistog i nespokojnog mrtvoga slično kao i kod nekrštenih. Isto objašnjenje može biti primijenjeno na sudbini nerođenog djeteta koje je umrlo za vrijeme majčine trudnoće. Dijete rođeno u incestnoj vezi također će, prema folklornim i kristijaniziranim vjerovanjima, postati

vukodlakom. Isti obrazac vjerovanja primjenjivao se za ženu ako je začela za vrijeme mjesečnice ili unutar četrdeset dana poslije rođenja djeteta. (ibid.) „Takozvani nečisti mrtvi – oni koji su prokleti, ubijeni, počinili samoubojstvo ili umrli daleko od kuće, kao što su vojnici, i nisu imali odgovarajuće pokapanje ili ispovijed prije smrti – isto su vezani za gore spomenuto iskustvo.“ (ibid.)

Promjene nakon smrti nastaju ako je pojedinac prekršio moralna, društvena ili religijska pravila. Promjene u vukodlaka (vampira) se percipiraju kao kazna koja utječe na individualnu osobu kao i na zajednicu. Spomenute i druge slične životne povijesti prema vjerovanjima utjecale su na mrtva tijela kao i na njihov postmortalni status. Treba istaknuti i sljedeće – ako ne poštuju pravila i običaje kompleksnog pogrebnog rituala mogu također utjecati da se pokojnik vrati kao vukodlak bez obzira na moral koji je osoba imala tijekom života. (ibid.) „Važno je upoznati odnose posmrtnih običaja koji uključuju tretmane prema mrtvom tijelu dok je još bilo u kući do trenutka kada je smješteno u grob.“ (ibid.)

Tjelesna slika vukodlaka govori o njihovoj drugosti kao nadnaravnog bića. Zbog tjelesnih karakteristika vukodlaci su smješteni izvan društvenog poretka – prema matrici Drugosti, svega onoga što je zazorno. Isto kao što odražavaju posmrtno utjelovljenja pojedinaca koji su prekoračili društvene i kulturne granice. (ibid.) „Osim smrti te besmrtnosti pojedinca, životinja je ta ili točnije njene kretnje oko trupla, koja utječe na destabilizaciju ljudskog identiteta, što u ovom slučaju stavlja životinju u opoziciju ljudskome biću.“ (ibid.:252) Također se zoomorfizam manifestira kao nerazdvojjv dio vukodlaka kao bića. Međutim, nepovoljna veza čovjeka ka nadnaravnim bićima ukazuje na strah od promjena donesenih sa smrti i daje životinjskom obličju kao simbolu negativne konotacije. Ogromna većina životinja, oblici koji mogu biti prikladni za vukodlaka su domaće životinje koje svaki dan žive u bliskom kontaktu s ljudima. „Ta činjenica može ukazati na svjesnost sveprisutnosti liminalnog potencijala životinja isto kao i mogućnost da ljudsko tijelo, našavši se u stanju smrti, postaje toliko otvoreno prirodnom svijetu da može čak i poprimiti životinjski oblik, prvenstveno oblik onih životinja koje su bliske čovjeku u svakodnevnom životu.“ (ibid.)

8. Jure Grando

Štrigun Jure Grando prvi vampir je zabilježen, dokumentiran imenom i prezimenom. Slovenski putopisac i povjesničar Janez Vajkard Valvazor zabilježio je u svojem djelu *Slava vojvodine Kranjske* (1689.) njegovo ime. (Perić, Pletenac 2008:39)

Rajanski antiquarius njemačkoga novinara Christiana von Stramberga Hermann Hesse uvrstio je u zbirku tekstova *Priče o vješticama i sablastima iz Rajnskog antiquariususa*. (ibid.) Zabilježeno je sljedeće.

U Kriniku, u pazinskoj grofoviji, 1672. umro je Giure Grando te ga sahranjuju prema kršćanskim običajima. Viđen je kako noću šeće trgovištem Krink. Nakon toga pokojnik se ukazivao mnogima u kasne sate. Kucao je na vrata mještana koji bi potom umrli. Zatekao se i kod svoje udovice koja je pobjegla te potražila utočište kod župana Mihe Radeticha. Mnoge hrabre ljude župan je pozvao k sebi te su se svi složili da napadnu nemirna noćnika. Njih devetorica, oboružana bakljama i raspelom, otvorila su grob i zatekla u njemu pokojnikovo tijelo kako se smiješi i otvara usta – bilo je rumeno i živo. Pokušavali su probosti pokojnikov trbuh glogovim kolcem, ali bi se kolac pri svakom pokušaju probadanja jednostavno odbio. (ibid.:40)

Duhovnik, kojeg je župan Radetić pozvao, progovorio je nad otvorenim grobom, držeći raspelo: „Vidi ovamo, štrigune! (Tim imenom nazivahu takve nemirne mrtvace.) Ovdje je Isus Krist koji nas je izbavio od pakla i umro za nas! A ti, štrigune, ne nalaziš mira.“ (ibid.:41) Naposljetku mu je jedan od mještana, imenom Stipan Milašić, sjekirom odrubio glavu na što je mrtvac kriknuo, a grob se napunio krvlju. Zatvorili su grob i razišli se svi kućama. Od tog dana udovicu i stanovnike trgovišta mrtvac više nije uznemirivao. (ibid.)

Vjeronanje u vampire, kojima se u grobu nastavlja život te napadaju ljude i sišu im krv, rasprostranjeno je i u podunavskim krajevima, među Vlasima, Srbima i Bugarima. (ibid.:42)

Slika 6. Predstava *Vampiriska kronika: Jure Grando* (2016.) redatelja Damira Zlatara Freya bavi se motivom vampirizma iz drukčije perspektive; naime, postavlja pitanja što je ljudsko, što je bît ljudske egzistencije ili tko je kome vampir, u smislu svakodnevnoga energetskoga vampirizma¹⁹

9. Štrige i štriguni u popularnoj kulturi

Montegue Summers začetnik je suvremene *vampirologije* kao i jedan od vrsnijih poznavatelja gotske književnosti. On je pod pojmom *štrigun* podrazumijevao *istarskog vampira*. Prije njega za navedeni su se slučaj zanimali književnici Joseph von Görres i Hermann Hesse, za kojega su saznali preko Valvazarova prikaza *slučaja Grando*. (ibid.:30) Prvi val europske vampirske histerije – potaknut navodnim epidemijama vampirizma u srpskim selima Kiseljevo i Medveđa 1725. i 1728. godine – zaobišao je u širokom luku Istru zbog čega se u pomodnom vokabularu na kraju udomaćila riječ *vampir*, a ne *štrigun*. (ibid.) Podudarnost u rumunjskom jeziku potvrđuje rumunjski filozof i povjesničar, fenomenolog religija Mircea Eliade, koji potvrđuje da se u rumunjskom jeziku vještice i vješci označavaju pluralom *strigoi*. (ibid.:31)

¹⁹ Izvor: [<http://kulturistra.hr/lang/hr/2016/04/premijera-predstave-vampiriska-kronika-jure-grando-damira-zlatara-freya-u-istarskom-narodnom-kazalistu/>]

Prema predajama, Jure Grando je prema križu i zazivanju Spasitelja iskazivao ravnodušnost, a prema glogovu kolcu prezir. „Erotika i cinizam, dva bitna vanjska obilježja vampirske zagonetke pratit će neumrla noćnika u njegovoj književnosti i filmskoj evoluciji od lorda Byrona preko Le Fanua do Stokera i dalje, sve do suvremenih razgovornih tema o neodoljivim ženama-vampovima ili nametljivim psihičkim vampirima.“ (ibid.:32)²⁰

U bogatoj istarskoj predaji fascinira u tom kontekstu *krsnik*, štrigunov *metafizički* suparnik. Definiran je kao zakleti neprijatelj štriga i štriguna koji brani ljude. Dvanaest puta su snažniji od štriguna. (ibid.) U Istri nalazimo na dualizam štriguna i njima suprotstavljenih krsnika. Krsnici su rođenjem predodređeni za *okultnu* borbu protiv zla. Krsnik u svemu tome pokazuje dva tijela: jedno naoko spava, a drugo se na ekstatičkoj razini bori protiv zloduha. (ibid.:32-33) „Iako se suvremeni vampirski mitovi strukturalno u velikoj mjeri preklapaju s istarskim legendama/predajama o štrigama i štrigunima, gotovo je nemoguće utvrditi jesu li one na neki način kumovale njihovom nastanku.“ (ibid.:35) U 18. i 19. stoljeću na temeljima gotskog romana počinje cvjetati *vampirski književnost* koja se u modernom smislu pojavila u književnim djelima Georgea Gordona Byrona (npr. poema *Kaurin*, *The Giaour*, 1813.). Isto tako pronalazimo vampirske motive kod Baudelairea, Prospera Mériméea, Kiplinga, Novalisa i Heinea. U hrvatskoj književnosti te motive možemo pronaći kod A. B. Šimića, Kamova i Tina Ujevića. Filozofi poput Voltairea i Marxa koristili su ga kao metaforu socijalnog i ekonomskog izrabljivanja. (ibid.) Diljem srednje Europe vampiri i vampirske epidemije od 18. stoljeća nadalje imali su i svoje pravno-političke implikacije. (ibid.) Kao što sam već istaknula, dvadesetih i tridesetih godina 18. stoljeća nastaje vampirska histerija koja se razbuktala u Srbiji, a nakon odobrenja austrijskih medicinskih stručnjaka, koji su utvrdili postojanje neumrlih krvopija, postalo je popularno ekshumirati mrtvace, rezati im glave i probadati glogovim kolcima. Carica Marija Terezija morala je na kraju zabraniti daljnje ekshumacije i skrnavljenje leševa. Pojava vampirizma u Srbiji, koja se najvjerojatnije svodila na epidemiju bedrenice, bila je *napuhana* (koristim glagol medijskoga spektakla) do velikih razmjera. Ako se tijelo u lijesu nije raspalo u roku od dva, tri mjeseca, tvrdilo se da je riječ o vampirima. Prevladala su ipak racionalnija objašnjena fenomena prema kojem su vjerovanja u vampire tek posljedica manjkavog obrazovanja među stanovništvom. (ibid.:36)

²⁰ Što se pak tiče folklornih izvora, uz pretpostavljeni o Juri Grandu, za svoj roman *Drakula* Stoker je preuzeo matricu iz knjige *The Book of Were-Wolves, being an account of a terrible superstition* (1865.) Sabinea Baring-Goulda (Perić, Pletenac 2015).

10. Vukodlaci u popularnoj kulturi

Nakon obrazloženja folklorne matrice vjerovanja u vukodlake, slijedi interpretacijska matrica naslovnoga određenja ovoga rada, dakle, vukodlaci u popularnoj kulturi te zbog čega su vukodlaci kao fenomeni Drugosti zauzeli svoje imaginacijsko povlašteno mjesto u popularnoj kulturi. Navedenu temu sam uzela zato što želim približiti čitateljima mitologiju vukodlaka kroz popularnu kulturu. Zanimljivo mi je bilo proučavati temu od usmenih predaja pa da suvremene filmske industrije. Smatram da je univerzalna i svezvremenska te je našla svoj izražaj kroz razne kreativne načine izražavanja – u svim medijskim reprezentacijama. Smatram da su vukodlaci danas daleko prisutniji u popularnoj kulturi a ne u tzv. visokoj kulturi zato što je visoka kultura kulturni proizvod koji se smatra iznimno vrijednim umjetničkim ostvarenjem te nju diktiraju centri moći kojima je oprečna popularna kultura. Popularna kultura obično je definirana kao svakodnevna medijska kultura koja prevladava u suvremenom društvu.²¹ „Ne može postojati popularna dominantna kultura, zbog toga što se popularna kultura uvijek stvara kao reakcija na sile dominacije, a nikada kao njihov dio.“ (Fiske 2001:54) Pripadnici dominantnih društvenih grupa također imaju udjela u popularnoj kulturi. Kako bi to ostvarili, moraju udaljiti svoje pripadnosti od onih koje ima daju društvenu moć. (ibid.) Popularno je određeno silama dominacije zbog toga što se uvijek stvara kao reakcija na te sile. (ibid.:56) Ljudi su promjenjiv skup društvenih pripadnosti koji formiraju društveni čimbenici na njihovom društvenom terenu koji je njihov samo zato što ga odbijaju ustupiti imperijalizmu moćnih. (ibid.:57) Popularna kultura je organizirana oko različitih oblika suparničkih odnosa između tzv. običnih ljudi (pojedinci koji nemaju moć) i bloka moći. Popularne sile rade na otvaranju prostora u kojem progresivnost može djelovati te pokušavaju izbjeći disciplinirajuće, kontrolne sile bloka moći ili im se odupiru. (ibid.:188)

Vukodlaci su prisutni u medijima literature, filmovima, video-igricama i glazbi. Primjeri u literaturi uključuju matrice folklornih priča, predaja i legendi, saga, bajki te fantastičnu, gotsku i horor literaturu. Takve priče su često simbolične i alegorične.²² Tri ikone modernog horora čine Frankenstein, grof Drakula i Wolfman.²³ Priče o vukodlacima su izrazito raznolik žanr koji vuku korijene iz antike i folklora. U većini predaja iz srednjeg vijeka vukodlak je bio sotonsko čudovište sa žudnjom za ljudskim mesom. (ibid.) Primjer pronalazimo u djelu *Fantomski brod s epizodom Bijeli vuk s Hartz planine* (Frederick

²¹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49511>

²² https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf_fiction

²³ „Klasični američki kinematografski primjer teme je *The Wolfman* (George Waggner, 1941).“ (ibid.)

Marryat, 1839.) o ženskom vukodlaku, vukodlačici koja živi na spomenutoj planinu u Njemačkoj. Seksualne teme su česte u pričama o vukodlacima pa kao primjer navodim i film *Vukodlak iz Londona* (Stuart Armstrong Walker, 1935.) u kojemu protagonist ubija svoju djevojku kada odlazi s bivšim partnerom, što sugerira seksualnu ljubomoru. (ibid.)

Vuk u bajci *Crvenkapica* isto je tako bio vrlo često vizualno i sadržajno reprezentiran kao vukodlak. Kao primjer navodim roman *Društvo vukova* (1979.) Angele Carter kao i filmsku adaptaciju iz 1984. (Neil Jordan) te film *Crvenkapica* iz 2011. (Catherine Hardwicke) (ibid.)

„Gotičke horor priče iz 19. stoljeća su iz prethodnih folklornih priča i legendi pokušavali prezentirati temu vukodlaka u novom fikcijskom obliku.“ (ibid.) Leitch Ritchie je napisao djelo *Čovjek vuk* (1831.) u kojem stavlja vukodlaka u okruženje 11. stoljeća. Bitni su i primjeri kao što su *Hugues, the Werewolf* (1838.) Sutherlanda Menziesia i *Wagner vukodlak* (1847.) G. W. M. Reynoldsa. *Wagner vukodlak* (1847.) je dobroćudan čovjek koji prihvaća faustovski ugovor s vragom kako bi postao vukodlak na određeno vrijeme te on prati doktora Fausta i ubija ljude u zamjenu za mladost i bogatstvo. Catherine Crowe autorica je prve kratke priče o vukodlacima (koju je napisala žena) pod nazivom *Priča o vukodlacima* (1846.). Djela *Vuk vođa* (1857.) Alexandrea Dumasa i *Hugues-le-Loup* (1869.) Ereckmanna i Chatriana isto su tako pozanta djela o vukodlacima iz 19. stoljeća. Navodim i primjer ženskog vukodlaka, vukodlačice koja proždire svoje muške žrtve u djelu Clemencea Housmana *Vukodlak* (1896.). (ibid.)

„Rano dvadeseto stoljeće je okarakterizirala eksplozija kratkih priča i romana o vukodlacima u Engleskoj i Americi.“ (ibid.) Algernon Blackwood napisao je mnoštvo kratkih priča o vukodlacima često s okultnim aspektom. *Čudne priče (Weird Tales)* američki je šund časopis koji uključuje puno priča o vukodlacima autora kao što su H. Warner Munn, Seabury Quinn i Manly Wade Wellman. Klasik dvadesetog stoljeća u literaturi o vukodlacima ujedno je i najpoznatiji roman o vukodlacima pod naslovom *Vukodlak iz Pariza* (1933.) američkog književnika Guya Endorea. Filmsku adaptaciju doživljava 1961. kao *Kletva vukodlaka* (Terence Fisher). Tijekom nijeme ere filma vukodlaci su prikazivani u vučjoj formi. Kao primjere navodim filmove *Vukodlak* (Henry Alexander MacRae, 1913.) i *Vučja krv* (George Chesebro, 1925.) te *Vukodlak iz Londona* (Stuart Armstrong Walker, 1935.) koji je prvi film koji prikazuje antropomorfnog vukodlaka. Protagonist u filmu je znanstvenik iz Londona koji zadržava većinu ljudskih osobina nakon svoje transformacije. „Prvi film koji je dobio veću

pozornost javnosti je *Wolf Man* (1941.) u kojem glumi Lon Chaney Jr. tragičnog protagonista Larrya Talbota, a likantropija se prikazuje kao bolest ili kletva.“ (ibid.) U filmu su infiltrirani elementi tradicionalne predaje folklora i fikcije kao što je ranjivost vukodlaka na srebro. *Wolf Man* je imao nekoliko nastavaka u kojima je razrađena priča prethodnog filma. U filmu *Frankenstein susreće vukodlaka* (Roy William Neill, 1943.) vukodlak se oživljava svakog punog mjeseca. Prvi put se koriste srebrni meci za ubijanje *Wolf Mana*/Wolfmana u filmu *Kuća Frankensteina* (Erle C. Kenton, 1944.). (ibid.) Film doživljava preradu pod istim nazivom *The Wolfman* (2010.) koju je režirao Joe Johnston.²⁴ U ranim filmovima i literarnim djelima proces transformacije je iznimno bolan. Takav je vukodlak lukav i nemilosrdan te sklon ubijanju ljudi bez obzira na moralni karakter osobe u ljudskom obliku. (ibid.) „Prvi komercijalni uspjeh serije filmova o *Wolf Manu* produkcijske kuće *Universal* potaknuo je i konkurencijske kompanije poput *Columbije* i *Foxa* na stvaranje svojih filmova o vukodlacima koji nisu doživjeli takav kulturni status.“ (ibid.)

U književnosti u popularnoj kulturi primjer horor priče je *Neće biti tame* (1950.) Jamesa Blisha u kojem skupina ljudi koji su u posjetu plemićkom imanju otkrivaju da je jedan od njih vukodlak. Priča je adaptirana u film 1974. godine pod naslovom *Zvijer mora umrijeti* (Paul Annett), a pokušava ponuditi znanstveno objašnjenje za likantropiju tako da psihijatar Christian Lundgren izjavljuje da je to stanje rezultat mutacije u pinealnoj žlijezdi mozga zaražene osobe. Blish se isto tako oslanja na mitologiju pa u knjizi imamo upotrebu srebrnih metaka i jedića.²⁵ *Ponkretski vukodlak* (1958.) kolekcija je koju čine dvije kratke horor priče od kojih je prva priča pod istim naslovom. Napisao ih je Harold Warner Munn; objavljene su u časopisu *Čudne priče*. Zanimljivo je da su ove dvije priče pisane iz dvije perspektive, jedna iz perspektive vukodlaka, a druga iz perspektive žrtve.²⁶ *Operacija kaos* je znanstveno-fantastični roman iz 1971. godine Poula Andersona. Radnja se odvija u alternativnom svemiru gdje se Amerika bori protiv Islamskog Kalifata, a ne Njemačke. Protagonisti ovoga djela – vukodlak i vještica – zavladaće se u protivničke redove kako bi oslobodili tajno oružje. Tajno oružje je duh iz boce koju je zapečatio kralj Salomon. Bitno je naglasiti da nema društvene stigme zbog toga što je glavni lik vukodlak. Njegov polaroid mu omogućuje da se zoometamorfozira u vukodlaka te natrag u čovjeka kada god poželi.²⁷ Horor film *Dječak koji je rasplakao vukodlaka* (1973., Nathan H. Juran) govori o dječaku čijeg oca napadne

²⁴ [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Wolfman_\(2010_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Wolfman_(2010_film))

²⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/There_Shall_Be_No_Darkness

²⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/The_Werewolf_of_Ponkert

²⁷ [https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Chaos_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Chaos_(novel))

vukodlak. Nakon toga sâm dječak postane vukodlak, što pokušava svima obznaniti, tražeći pomoć, ali mu nitko ne vjeruje.²⁸

U novije vrijeme vukodlak je eksponent čovječanstva koji se povezuje s prirodom te je njegov prikaz u nekim krugovima poprimio poprilično suosjećajan oblik. U romanu *The Wolfen* (1978.) Whitley Strieber opisuje vrstu inteligentnih vukolikih stvorenja kao predatore čovječanstva koji imaju svrhu vršenja prirodne kontrole ljudske populacije zato što je izašla iz svojih prirodnih granica. Snimljen je i istoimeni film koji je režirao Michael Wadleigh 1981. godine. U romanu *Talisman* (1984.) Stephana Kinga i Petera Strauba vukodlaci poznati samo kao vukovi imaju važnu i pozitivnu ulogu u pomaganju glavnom junaku (bajkoviti pomoćnici) – u potrazi za talismanom kako bi izliječio svoju majku. Oni su nešto kao kraljevski pastiri ili čuvari te se mogu dobrovoljno pretvoriti u vukodlake. Suočavaju se i s neobuzdanom pretvorbom tijekom tri dana punog mjeseca. U navedenom je romanu vuk reprezentiran prijateljskim i druželjubivim.²⁹ *Vučji sat* (1989.) je avanturistički roman koji je napisao Robert Rick McCammon. Glavni lik je britanski tajni agent koji se zavlači u neprijateljske redove Nijemaca kako bi zaustavio lansiranje tajnog oružja na saveznike. Obrat u knjizi je da je agent zapravo vukodlak te je ujedno i pozitivan lik.³⁰ Whitley Strieber u romanu *The Wild* (1991.) prikazuje vukodlake kao medij koji vraća ljudsku inteligenciju i duh u prirodu. U žanru paranormalne romantike nalazimo dobre osobine vukodlaka gdje ih odlikuju određene etičke karakteristike poput lojalnosti, čime je poništena ona univerzalna dihotomija o kristijaniziranim demoniziranim vukodlacima.³¹ Zooetičar Nikola Visković upravo upozorava da vuk uzor bestijalnosti nije takav kakvim ga zamišljamo; on je društven, odan čoporu i spolnom partneru, brižan roditelj, poštuje teritorijalne granice vučjih skupina, u međusobnim sukobima ne mrcvari i ne ubija protivnika ako se ovaj povuče ili pokori (Visković 1996:348). Za razliku do agresivne ljudske vrste...

Osamdesetih godina prošlog stoljeća snimljeno je mnogo horor uspješnih filmova pa tako i onima o vukodlacima, što potvrđuje da vukodlaci ostaju i dalje arhetipska popularna tema.

²⁸ [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Boy_Who_Cried_Werewolf_\(1973_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Boy_Who_Cried_Werewolf_(1973_film))

²⁹ [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Talisman_\(King_and_Straub_novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Talisman_(King_and_Straub_novel))

³⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/The_Wolf%27s_Hour

³¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf_fiction

Slika 7. Kinematografski plakat filma *Zavijanje*³²

The Howling (1977.), horor roman Garyja Brandnera, doživljava adaptaciju 1981., iako je radnja filma samo u crtama slična radnji u knjizi. Brander je također objavio nastavak knjige *The Howling II* (1979.) i *The Howling III: Echoes* (1985.) koji nisu povezani s nastavcima istoimenih filmova.³³

„*The Howling*, kultni horor redatelja Joea Dantea, inspiriran istoimenom knjigom Garyja Brandnera, zastrašujuća je priča o skupini vukodlaka koji se skrivaju u rehabilitacijskom centru.“³⁴ Iako je film postigao umjeren uspjeh, općenito je dobio pozitivne kritike. Tijekom godina *The Howling* je stekao kultni status. Za ovaj film još je važno spomenuti da je imao jako dobre vizualne efekte za to vrijeme.³⁵

³² Izvor: [<http://www.imdb.com/title/tt0082533/mediaviewer/rm2337924864>]

³³ https://en.wikipedia.org/wiki/The_Howling

³⁴ <https://mojtv.hr/film/10157?urlikanje.aspx>

³⁵ [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Howling_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Howling_(film))

„Joe Dante je u jednom filmu uspio spojiti sve od TV voditeljice preko serijskog ubojice i pornografije do vukodlaka, a s tim je koktelom uspio zgroziti konzervativnu kritiku i pošteno zabaviti one koji svoj horor vole posoljen s malo dobrog humora.“³⁶

Navest ću nekoliko glavnih razlika između knjige i filma. Promijenjena su imena u filmu tako da glavna protagonistica Karyn Beatty u filmu nosi ime Karen White, dok njezin suprug u romanu ima ime Roy Beatty, za razliku od Billa Neilla u filmu. U romanu, Karyn siluje muškarac u njezinom stanu, a u filmu ju je od navedenoga čina spasila policija. Njezin psihijatar ima značajnu ulogu u filmu dok se u romanu samo nakatko spominje. Isto tako su promijenjene lokacije na koje Karyn odlazi na oporavak tako da se u romanu Karyn oporavlja u Dragu, planinskom selu u Kaliforniji, a u filmu ide u *Koloniju*, lječilište koje vodi njezin psihijatar doktor Waggner. Dok su u romanu vukodlaci opisani kao potpuni vukovi, iako veći, u filmu su više antropomorfni i mogu hodati na stražnjim nogama. Vukodlaci u filmu mogli su neometano hodati po danjem svjetlu dok su se u svjetovima romana mogli vidjeti samo noću, što je sugeriralo da se mogu preobraziti samo noću. Chris Halloran je u romanu Royev najbolji prijatelj, a u filmu Chris radi s Karyn i Billom na televiziji. „Karynin prijateljica Terry (Chrisova djevojka), koja također radi na postaji, uopće ne postoji u romanu.“³⁷ U romanu Karyn bježi iz Draga nepovrijeđena, a u filmu ju je ugrizao njezin suprug vukodlak. Kasnije ona sama na televiziji ostvaruje likantropiju. Chris je nakon preobrazbe upuća srebrnim metkom za vrijeme kada se emisija prenosila uživo. (ibid.)

³⁶ <http://www.klik.hr/showbiz/najbolji-vukodlaci-u-novijoj-povijesti-filma>

³⁷ [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Howling_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Howling_(film))

Slika 8. Kinematografski plakat filma *Američki vukodlak u Londonu*³⁸

Američki vukodlak u Londonu američka je horor komedija iz 1981. koju je napisao i režirao John Landis. Kritike su bile pozitivne.³⁹ Film je tijekom godina skupljao svoje obožavatelje te postao kulturni klasik. Godine 1997. snimljen je i nastavak *An American Werewolf in Paris* ali doživljava neuspjeh.⁴⁰ John Landis je dobio ideju za priču za vrijeme kada je bio produkcijski asistent snimanja jednog filma u tadašnjoj Jugoslaviji i vidio Rome kako izvode rituale pri pokapanju preminulog kojima su sprečavali vraćanje iz mrtvih.⁴¹

Na početku filma turisti David i Jack dolaze u krčmu, u zabačenom dijelu Engleske, koja se simbolično zove *Zaklano janje* te tako počinje povezivanje s nadnaravnim, onostranim. Ignoriraju upozorenje vlasnice o opasnosti koja vreba vani u noći nakon čega ih napada vukodlak. Jack dobiva smrtonosne rane te umire, a David je teško ranjen i prebačen u

³⁸ Izvor: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/e/e5/An_American_Werewolf_in_London_poster.jpg]

³⁹ Godine 1982. osvojio je Oscara za najbolju šminku.

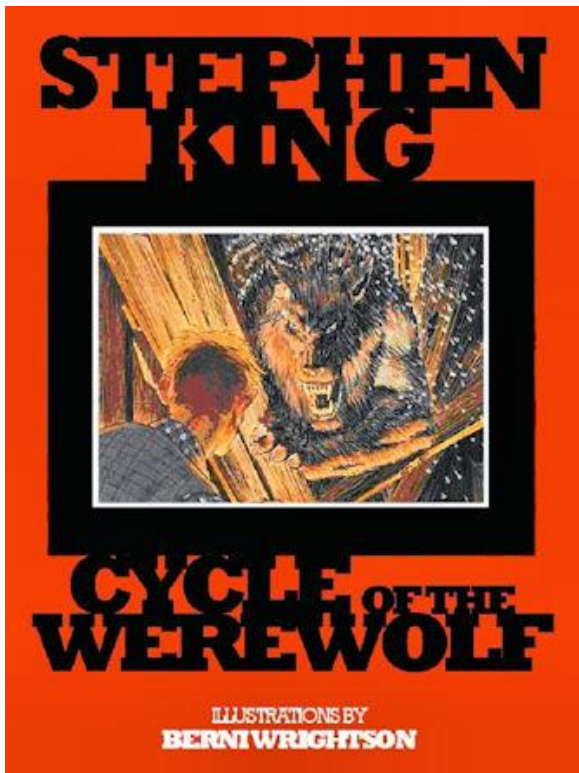
Izvor: <http://novosti.hr/americki-vukodlak-londonu-american-werewolf-in-london-1981/>

⁴⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/An_American_Werewolf_in_London

⁴¹ https://sh.wikipedia.org/wiki/Ameri%C4%8Dki_vukodlak_u_Londonu

bolnicu u Londonu. Budi se s ranom na ramenu, ima noćne more te mu se priviđa mrtvi prijatelj Jack koji mu govori da se mora ubiti inače će u noći punog mjeseca postati vukodlak. David je to upozorenje ignorirao, smatrajući ga halucinacijom. U noći punog mjeseca David postaje vukodlak i počinje ubijati ljude-prolaznike/ice na cesti, sve dok ga nije ubila policija. (ibid)

„Vukodlak, koji podsjeća na spoj između medvjeda i gorske kune, izgleda zastrašujuće stvarno, a prikazi užasa vrlo su uvjerljivi (iako iznenađujuće oskudni).“⁴² Kombinacija horora i komedije daje posebni karakter ovome filmu. „Iako je priča slaba, a većina ironičnih dosjetka prenategnuta, zahvaljujući majstoru maske Ricku Bakeru i njegovim fantastičnim posebnim efektima, film obiluje uznemirujućim trenucima.“⁴³

Slika 9. Naslovnica prvog izdanja *Ciklusa vukodlaka*⁴⁴

Ciklus vukodlaka je kratka horor priča Stephena Kinga. „Svako poglavlje je kratka priča unutar sebe same.“⁴⁵ Priča je započela kao kalendar s ilustracijama poznatog crtača stripova Bernia Wrightsona. Mjesečno izdanje je sadržavalo ilustraciju i kratak Kingov opis. King je te opise smatrao premalima i preograničenima te je nastavio s kratkom pričom koju je

⁴² <http://mojtv.hr/film/13419/americki-vukodlak-u-londonu-.aspx>

⁴³ https://en.wikipedia.org/wiki/An_American_Werewolf_in_London

⁴⁴ Izvor: [<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/f/fb/Cycleking.jpeg>]

⁴⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Cycle_of_the_Werewolf

objavila izdavačka kuća Land of Enchantment zajedno s Wrightsonovima ilustracijama 1983. godine, kada je knjiga objavljena u ograničenom izdanju. Dvije godine kasnije izbačena je na masovno tržište.

Ovo je priča o vukodlaku koji lovi u gradiću Tarker's Mills u Maineu svakoga punoga mjeseca. Protagonist priče je Marty Coslaw. Kroz priču se provlače razni zastrašujući incidenti te utjecaj užasa na Martyev mladenački život. On je desetogodišnji dječak u kolicima (ibid.)

Prema kratkoj priči je nastao film *Silver Bullet* (1985.) u režiji Dana Attiasa. Spomenut ću ključne razlike između knjige i filma. „U knjizi ubojstva počinju u siječnju a završavaju u prosincu, dok u filmu ubojstva počinju na proljeće a završavaju na Noć vještica.“⁴⁶ U knjizi se pridaje pažnja blagdanima pa je tako svako ubojstvo na neki praznik, kao što je Valentinovo, Nova godina itd. Pritom su i različite neke pozadinske priče žrtava i jedna je posve preskočena u filmu. U filmu velečasni lovi Martya autom dok Marty bježi od njega u *Srebrnom metku*. *Srebrni metak* je vozilo koje je napravio Martyev ujak Red posebno prilagođenog za njega.⁴⁷

Mladi vukolak (Teen Wolf) (1985.) je tinejdžerska horor-komedija iz osamdesetih koju je režirao Rod Daniel.⁴⁸ „Tinejdžerski vuk zapravo je Scott Howard (Michael J. Fox), srednjoškolac koji otkrije svoju *sklonost* dugoj dlaci i rastu zubi, tj. to da je naslijedio čudnu osobinu svoje obitelji, koja je tradicionalno vukodlačjeg porijekla.“⁴⁹ U filmu je likantropija prikazana na simpatičan način kako bi ga približili mladima. Fizičke promjene koje su zapravo nepoželjne tolerira društvo mladih koji bi se inače zgražali nad tim zbog razloga uspješnosti u sportu. Zahvaljujući uspjehu filma uskoro je slijedila *Teen Wolf* (1986.) crtana serija i nastavak filma *Teen Wolf Too* (1987.).⁵⁰

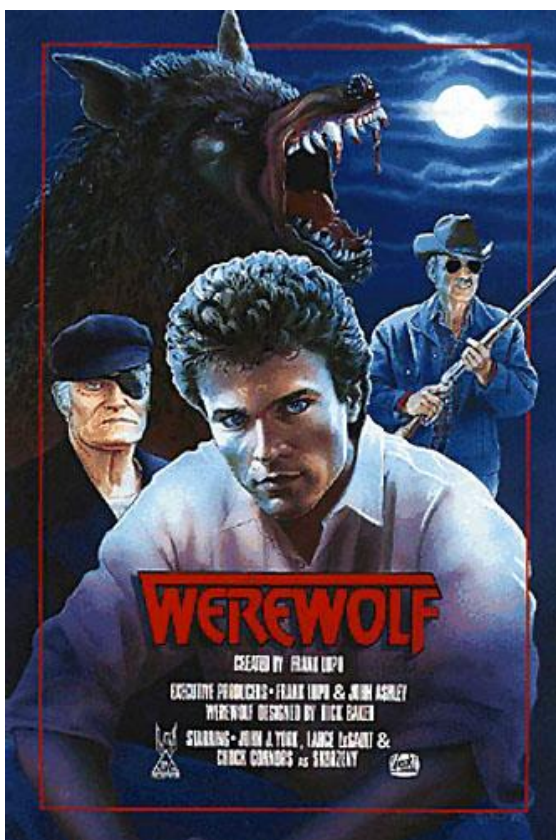
⁴⁶ [https://en.wikipedia.org/wiki/Silver_Bullet_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Silver_Bullet_(film))

⁴⁷ Možemo navesti i daljnje razlike: u filmu Elmer Zinneman slučajno spasi Martyja od velečasnog Lowea, a u knjizi je Zinneman lokalni farmer koji navečer čuje buku na svojoj farmi i odlučuje to istražiti puškom. Sutradan ujutro pronalazi svoje svinje zaklane. U knjizi Lowe nema sjećanja što se događa kad se preobrazi, a u filmu velečasni Lowe zna da ga je Marty ozlijedio kada je bio u obliku vukodlaka. U knjizi vukolak pogiba na Novu godinu, a u filmu na Noć vještica. (ibid.)

⁴⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Teen_Wolf

⁴⁹ <http://www.klik.hr/showbiz/najbolji-vukodlaci-u-novijoj-povijesti-filma>

⁵⁰ <http://mojtv.hr/film/4178/mladi-vukolak.aspx>

Slika 10. Plakat za seriju *Vukodlak*⁵¹

Werewolf je američka horor serija iz 1987. koja se emitirala na Foxu. Bila je kratkog vijeka (1987. – 1988., red. Frank Lupo), trajala je samo jednu sezonu i sadržavala dvadeset osam epizoda. Vizualni efekti bili su prvorazredni i impresivni za to vrijeme.⁵²

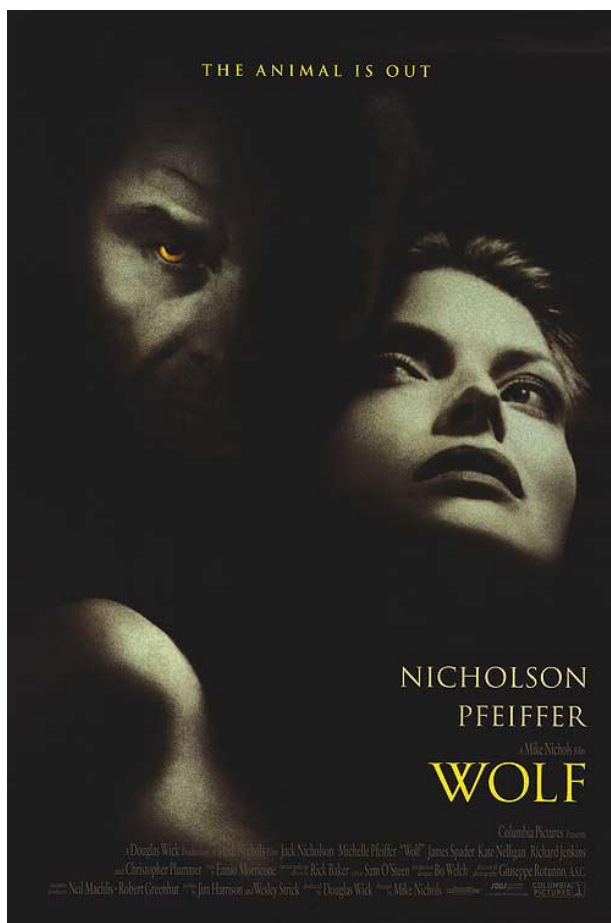
Priča slijedi avanture Erica Corda, studenta kojem se život promijenio nakon što mu njegov *cimer* Ted predaje pištolj sa srebrnim mecima i moli ga da ga ubije zato što je vukodlak. Crveni pentagram na Tedovom desnom dlanu je znak da dolazi do preobrazbe. Ted se pretvara u vukodlaka te ugriza Erica koji ga naposljetku i ubija. S obzirom da je sada zaražen Eric, Cord želi pronaći tvorca loze vukodlaka, tajanstvenog Janosa Skorzenya kako bi prekinuo svoje prokletstvo. U seriji vukodlaci s mogu biti ubijeni na nekoliko načina: srebrnim oružjem, od drugog vukodlaka ili poduzimaju samoubojstvo. Ugriz vukodlaka je bio standardni način za prenošenje kletve drugoj osobi. „Niti jedan tajanstveni talisman, lijek ili magijske čini nisu imali nikakvo mjesto u seriji.“ (ibid.) Serija ne spominje da je prokletstvo nasljedno. Vukodlaci su u seriji bili imuni na starenje i bolesti kao što su bili i ranjivi u ljudskom obliku s običnim oružjem, ali bez trajnih učinaka. „U epizodi pod nazivom *Svijet*

⁵¹ Izvor: [http://www.imdb.com/title/tt0092480/mediaviewer/rm1088349952]

⁵² https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf_(TV_series)

razlika Eric je ubijen u ljudskoj formi (upravo je počinjao s pretvorbom), kako bi uskrsnuo u mrtvačnici, transformirajući se u svoj oblik vukodlaka pri zalasku sunca.“ (ibid.) Navodim i epizodu pod nazivom *Noćna noć u hotelu Braine* gdje se Eric upoznaje s vukodlakom Servanom, koji mu je rekao da su ga pogubili vješanjem kada je djelovao u ljudskom obliku. Vukodlak skitnica po imenu Hank, koji se pojavljuje u epizodi *Kralj puta*, umire u ljudskom obliku kako bi uskrsnuo u formi vukodlaka čim se spustila noć. „Ova sposobnost podsjeća na lik Eddiea Quista u filmu *The Howling*, kojeg je policija ubila tijekom početka transformacije u filmskom kazalištu za odrasle, a kasnije se pretvorilo u vukodlaka te uskrsnuo.“ (ibid.) Vukodlaci su se pretvorili u velike, gotovo medvjedu slične vukove s dugim rukama što im je omogućavalo da trče na sve četiri noge isto kao i dvije noge. Svi su vukodlaci imali očnjake, kandže i krzno osim Skorzenya, koji je skinuo kožu s lica. Vukodlaci su se mogli u potpunosti oporaviti od rana od nesrebnog oružja. Skorzeny, koji je nosio povez preko lijevog oka, u formi vukodlaka mogao je regenerirati svoje oko. Ali kad se vratio nazad u ljudsku formu, ponovno nije imao oko. „Vukodlaci u ovoj seriji nisu se transformirali tijekom punog mjeseca; pentagram na dlanu bio je jedini znak da se približava promjena.“ (ibid.) Još u *pilot* epizodi Ericov cimer Ted je izjavio da ne zna koliko učestalo dolazi do preobrazbe. „Stariji vukodlaci poput Skorzenyja i Remyja imali su sposobnost da izazovu promjenu bez izgleda pentagrama, za razliku od Erica, koji se činilo da je u milosti prokletstva.“ (ibid.) U epizodi *Za san vukova* Remy ima sposobnost pretvorbe pojedinih dijelova tijela u vukodlaka isto kao što ima neki oblik psihičke kontrole nad onima njegove krvne linije tako da se igra s Ericom telepatski prisiljavajući ga da pritisne srebrni bodež na vlastito grlo. (ibid.)

U novijoj filmografiji, osim već spomenutih adaptacija o *Crvenkapici*, tema likantropije provlači se kroz još mnogo polularnih filmova.

Slika 11. Kinematografski plakat filma *Vuk*⁵³

Wolf (1994.) američki je romantični horor film koji je režirao Mike Nichols. U glavnim ulogama su Jack Nicholson i Michelle Pfeiffer. „Sa svježijim i daleko inventivnijim pristupom tom horor žanru, *Vuk* je u biti satira o korporativnoj politici i o tome kako uspjeti u suvremenom svijetu, koja koristi legendu o vukodlaku kao alegorijsku odskočnu dasku.“⁵⁴ Glavni lik Will bori se kao vuk kako bi zadržao svoj posao urednika izdavačke kuće u New Yorku. U jednoj sceni u filmu urinira po svom glavnom suparniku kako bi obilježio svoj teritorij. Na kraju filma oni su oboje vukodlaci i sukobljavaju se kao zvijeri, tako da je njihova krvoločna borba, koja se odigravala ranije, postala doslovna. Will nestaje u šumi u posljednjoj sceni i dovršava preobrazbu u vuka. Ovo je horor film o uredskoj politici kao i metaforički prikaz oslobođene seksualnosti.⁵⁵ Laura, Willova ljubavnica, isto tako postaje vukodlakom, vukodlačicom te je zapravo ona odgovorna za smrt Willova protivnika s obzirom da ga je upucala.

⁵³ Izvor: [<http://www.imdb.com/title/tt0111742/mediaviewer/rm3911594496>]

⁵⁴ <https://mojtv.hr/film/6946/vuk.aspx>

⁵⁵ [https://en.wikipedia.org/wiki/Wolf_\(1994_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Wolf_(1994_film))

„Zahvaljujući suptilnoj režiji Mikea Nicholisa i višeslojnom scenariju Jima Harrisona i Wesleyja Stricka, *Vuk* je knjiški film koji se na jedinstven način bavi krizom srednjih godina te kritički gleda na zvjerski okrutan svijet njujorškog izdavaštva.“⁵⁶

U serijalu *Harry Potter* (J. K. Rowling, 1997.) najpoznatiji vukodlak je Remus Lupin. On je prestrašen od prenošenja kletve na druge osobe. Stariji prikaz vukodlaka negativca pronalazimo u liku Fenrira Greybacka. „Serijal s jedne strane prikazuje prijetnju koji ljudi transformirani u vukodlake predstavljaju za populaciju, a s druge primarno koriste vukodlake kao metaforu za marginalizirane grupe u modernom društvu.“⁵⁷

Krv i čokolada je romantični nadnaravni roman o vukodlacima za mlade iz 1997. godine. Loups-garoux su zasebna vrsta u knjizi-zvijeri koje otkrivaju svoju podvojevu prirodu. Legenda kaže da su njihovi preci blagoslovljeni od božice Selene (grčka božica Mjeseca) i dobili su sposobnost preobrazbe u vukove.⁵⁸

Šesnaestogodišnja Vivian Gandillon uživa u promjeni, ali i u žestokoj boli koju doživljava u preobrazbi od djevojke do vuka. Radi gubitka vođe koji je bio Vivianin otac čopor postaje nemiran te se oni odlučuju preseliti. Ona se zaljubljuje u Aiden koji ide s njom u srednju školu. Čopor odlučuje izabrati novog vođu na *Stari način*, što se odvija preko ceremonije koja se zove *Ordeal* (teško iskušenje), u kojem može sudjelovati svaki muški član. Pobjednik automatski postaje vođa. Nakon proglašenja žene počinju plesati i on bira svoju družicu. Gabriel pobjeđuje i postao alfa mužjak, dok je Vivian igrom slučaja, braneći svoju majku, postala alfa ženka koja je predodređena biti Gabrijelovom družicom. Ona se tome protiviti. Otkriva svoju pravu prirodu Aiden koji je prestravljen i bježi.

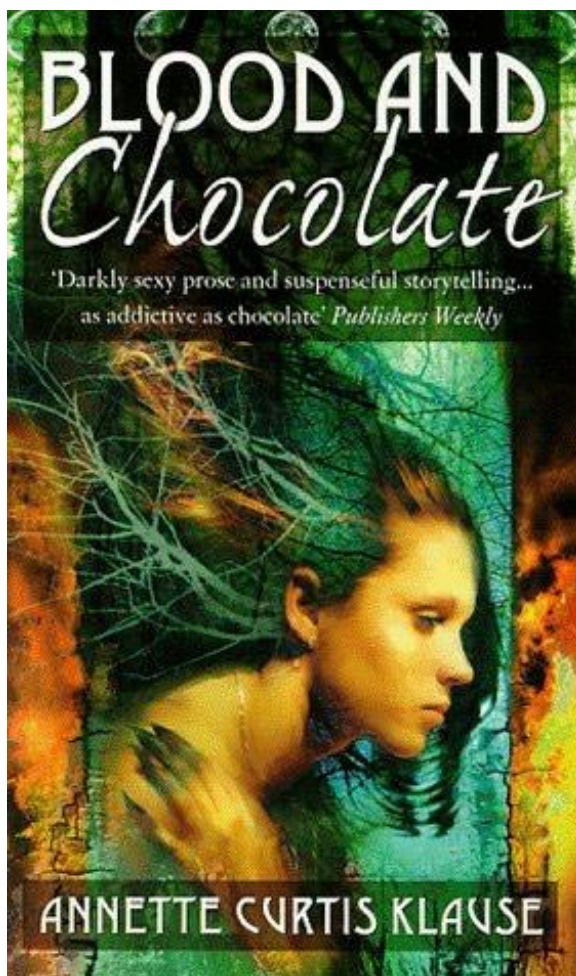
Ovaj roman dobiva svoju filmsku adaptaciju 2007. godine u režiji Katje von Garnier. Film je doživio komercijalni i kritički neuspjeh. Film uvodi neke bitne razlike, između kojih je možda najbitnija da na kraju filma Vivian ubija Gabrijela i bude s Aidenom.⁵⁹ U romanu završi s Gabrijelom te prihvaća poziciju u čoporu kao što će i biti njegovom družicom.

⁵⁶ <https://mojtv.hr/film/6946/vuk.aspx>

⁵⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf_fiction

⁵⁸ [https://en.wikipedia.org/wiki/Blood_and_Chocolate_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Blood_and_Chocolate_(novel))

⁵⁹ [https://en.wikipedia.org/wiki/Blood_%26_Chocolate_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Blood_%26_Chocolate_(film))

Slika 12. Naslovnica prvog izdanja knjige *Krv i čokolada*⁶⁰

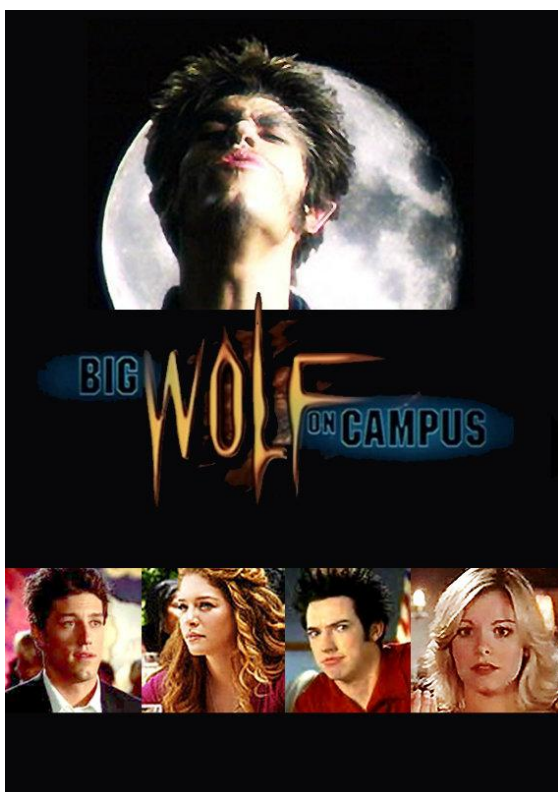
Big Wolf on Campus kanadska je TV serija iz 1999. godine. Trajala je tri sezone u periodu od 1999. do 2002. Autori su Peter Knight i Christopher Briggs. Tinejdžer Thomas (Tommy) P. Dawkins je protagonist ove televizijske serije kojeg je ugrizao vuk za vrijeme kampiranja u šumi. „Nakon tog ugriza postao je vukodlak koji se bori protiv vampira, žene-mačke, duhova, zombija i drugih nadnaravnih bića kako bi zaštitio rodni grad Pleasantville usprkos vjerovanju stanovnika grada da je njihov zaštitnik vukodlak opasan.“⁶¹ Tommyev prijatelj gotičar Merton J. Dingle je prva osoba koja je saznala da je Tommy vukodlak. Njih dvojica postaju partneri i bore se protiv nadnaravnih sila. Merton je komičan lik s neobičnom osobnošću. Posjeduje enciklopedijsko znanje o nadnaravnom preko proučavanja mitologije te preko filmova. Gotovo svi stanovnici grada vjeruju da je vukodlak opasan. „Tommy se također bori s udruženjem vukodlaka koje želi preko Tommya stvarati nove vukodlake zato

⁶⁰

Izvor:
[<https://static1.squarespace.com/static/50fc7a40e4b0fa3b92229ad9/t/53753743e4b0e00f980e8537/1400190788257/>]

⁶¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Big_Wolf_on_Campus

što su oni za to nesposobni s obzirom da nisu alfe.“ (ibid.) Tommyeva djevojka u prvoj sezoni je Stacy Hanson koja je najpopularnija djevojka u školi i navijačica, no ona se seli i Tommy upoznaje buntovnu Lori Baxter. Ona zna njegovu tajnu te se pridružuje u borbi protiv zla. Tema koja se provlači kroz cijelu seriju je pokušaj rješavanja likantropije glavnog lika. (ibid.)

Slika 13. Plakat za seriju *Veliki vuk na kampusu*⁶²

Film *Sestre iz pakla* (*Ginger Snaps*) (2000.) je horor u režiji Johna Fawcetta. Ginger i Brigitte zbog zabave insceniraju vlastita ubojstva isto kao i samoubojstva te navedeno dokumentiraju fotoaparatom. Prisutni su morbidni motivi u imaginarnom svijetu tinejdžerica. Kroz film se provlači tema odrastanja kroz žensku seksualnost. Ginger se počinje neobično ponašati, ljubi se s dečkima, puši travu, i to sve nakon ugriza vukodlaka. Prvi napad vukodlaka bio je kada je dobila prvu mjesečnicu. Rane joj brzo zarastaju, no počinje dlakaviti. Postepene promjene koje Ginger doživljava kroz mjesec dana odnose se na sve faze ciklusa kod žene do sljedeće mjesečnice isto kao i mjesec dana do punog mjeseca. One su usporedne. Tijekom ovulacije ponaša se poput zvijeri koja se tjera te dobiva animalne, oslobođene seksualne nagone. Zapravo dobiva nagone vukodlaka. Dečko s kojim je Ginger imala spolni odnos bez zaštite isto je postao vukodlak, tako da se u filmu infekcija prenosi i spolnim

⁶² Izvor: [<http://www.imdb.com/title/tt0189392/mediaviewer/rm3704477952>]

putem. Likantropija je uspoređena s virusom, a navodni lijek za nju je biljka jedić. Zanimljivo je da u ljudskom obliku Ginger raste rep. Noć vještica (točnije Halloween) na samom kraju filma figurira kao kronotop nadnaravnog i tada završava Gingerina transformacija u vukodlaka te u potpunosti postaje zvijer.

Ugrizen (2001.) je fantastični roman autorice Kelley Armstrong. Dio je serijala *Žene s drugog svijeta*. Snimljena je i istoimena serija prema romanu 2014. godine (Daegan Fryklind). Zanimljivo je da je glavni lik Elena jedini ženski vukodlak/vukodlačica.⁶³

Jezero vukova (John Leekley) je serija o vukodlacima iz 2001. godine koja ima samo jednu sezonu. „Serija prati čopor vukodlaka u predgrađu Seattlea.“⁶⁴

Dog Soldiers (2002.) je akcijski horor u režiji Neila Marshalla.⁶⁵ Britanske vojnike koji su na vježbama u Škotskim planinama napadne skupina vukodlaka. U filmu vukodlaci imaju klasične slabosti na srebro i danje svjetlo. Predvodnik čopora je alfa mužjak, za kojim slijedi mlađi beta. Ovaj film je zanimljiva kombinacija akcijskog vojnog filma s hororom i nadnaravnim.

Van Helsing (Stephen Sommers, 2004.) je film o lovcu na čudovišta s istim imenom koji je inspiriran likom romana *Drakula* (1897.) Brama Stokera. U filmu susrećemo mnoga čudovišta kao što su grof Drakula, Mr. Hyde, Frankensteinovo čudovište i vukodlaci, slično kao u filmovima koji sadrže više čudovišta koje je *Universal* producirao četrdesetih godina prošlog stoljeća. Van Helsinga je ugrizao vukodlak te on pokušava pronaći lijek kako bi izliječio likantropiju što na kraju i uspijeva. Jedini način kako se može poraziti grofa Drakulu je ugrizom vukodlaka te on tako i biva poražen.⁶⁶

U romanu *Sumrak* (2005.) autorice Stephenie Meyer, koji je filmski adaptiran 2008. godine, a koji je režirala Catherine Hardwicke, zabilježene su rase vukodlaka i vampira. *Sumrak* je serijal koji se sastoji od četiri knjige: *Sumrak*, *Mladi mjesec*, *Pomrčina* i *Praskozorje*. „Serijal je prvenstveno prepričan s Bellinog gledišta, dok se epilog u *Pomrčini*, te dio *Praskozorja* prepričan s gledišta jednog drugog lika iz serijala, Jacoba Blacka.“⁶⁷ Jacob Black je vukodlak koji je zaljubljen u Bellu, ali mu ona ne uzvraća ljubav te odabire vampira Edwarda. Ovaj je serijal stekao veliku popularnost većinom među mladima iako je publika

⁶³ [https://en.wikipedia.org/wiki/Bitten_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bitten_(novel))

⁶⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Wolf_Lake

⁶⁵ [https://en.wikipedia.org/wiki/Dog_Soldiers_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Dog_Soldiers_(film))

⁶⁶ [https://en.wikipedia.org/wiki/Van_Helsing_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Van_Helsing_(film))

⁶⁷ [https://hr.wikipedia.org/wiki/Sumrak_\(serijal\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Sumrak_(serijal))

šarolika. Ova mješavina zabranjene ljubavne piče, značenje obitelji, pozitivnih osobina likova, pobjeda dobra nad zlom, te približavanje gledateljima kroz *djevojku iz susjedstva* koja može doživjeti nevjerojatnu avanturu i romansu bila je dobitna kombinacija kod publike. U filmu je i odlična glazba poznatih izvođača kao što su Muse, Paramore i Linkin Park.⁶⁸ Drugi nastavak *Mladi mjesec*, iz 2009. godine, oborio je rekord kao najveće ponoćno prikazivanje u povijesti. Usprkos oprečnim kritikama serijal je postigao veliki filmski uspjeh.⁶⁹

Poput ljudi je britanska nadnaravna dramska serija koja je emitirana 2008. godine.⁷⁰ Serija ima i američku verziju koja je emitirana 2011. godine pod istim nazivom.⁷¹ Toby Whithouse je tvorac obje inačice serija. Radnja je centrirana oko tri cimera, od kojih je jedan vukodlak, drugi vampir, a treći duh. Oni pokušavaju uskladiti svoje paranormalne probleme s izazovom življenja poput ljudi.⁷²

U serijalu *Underworld*, u jednom od filmova, radnja je centrirana isključivo oko vukodlaka, dok su u ostalim filmovima u središtu većinom vampiri te je sve fokalizirano iz njihove perspektive. Glavni sukob je stoljećima star i odvija se baš između te dvije rase. *Underworld: Pobuna likana* (Patrick Tatopoulos, 2009.) govori o pobuni koju vodi mladi vukodlak Lucian protiv glavnog vampira Viktora. Naime vukodlaci su stoljećima robovi vampirima. Uz sve to bitna je ljubavna romansa između Luciana i vampirice Sonje koja je zabranjena te ujedno pridonosi cjelokupnoj dramatičnosti u filmu.⁷³

⁶⁸ [https://en.wikipedia.org/wiki/Twilight_\(soundtrack\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Twilight_(soundtrack))

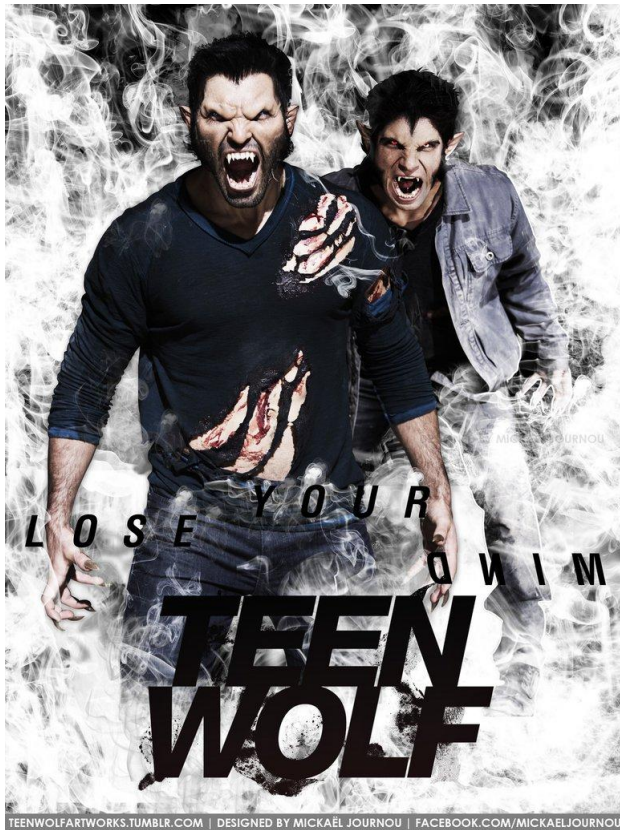
⁶⁹ [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Twilight_Saga_\(film_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Twilight_Saga_(film_series))

⁷⁰ [https://en.wikipedia.org/wiki/Being_Human_\(UK_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Being_Human_(UK_TV_series))

⁷¹ [https://en.wikipedia.org/wiki/Being_Human_\(North_American_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Being_Human_(North_American_TV_series))

⁷² <https://mojtv.hr/serije/14531/poput-ljudi.aspx>

⁷³ <http://mojtv.hr/film/6922/underworld-pobuna-likana.aspx>

Slika 14. Plakat za seriju *Mladi vukodlak* (sezona 4)⁷⁴

Mladi vukodlak (2011.-2017., šest sezona) je američka televizijska serija Jeffa Davisa. Počela je s prikazivanjem 2011. na MTV-u. Inspirirana je istoimenim filmom iz 1985., ali osim naslova i imena likova ima jako malo toga zajedničkog s filmom. Serija je dobila općenito pozitivne kritike i ima vjernu publiku.⁷⁵

„U središtu je priče društveni otpadnik Scott McCall, mladi student i igrač lacrossea u srednjoj školi *Beacon Hills*.“ (ibid.) Scott i njegov prijatelj Stiles odlaze u šumu kako bi pronašli tijelo mrtve djevojke te tada Scotta ugrize vukodlak što će zauvijek promijeniti njegov život. Nakon toga kreću razni problemi i glavni junak se mora prilagoditi ovom drugačijem načinu života. „Kroz seriju se provlači tema pronalaženja svog mjesta u svijetu u kojem prevladava mentalitet čopora.“⁷⁶ Allison Argent je nova djevojka u gradu u koju se Scott zaljubljuje. On postaje sve brži i bolji u lacrosseu, ali mu je teško kontrolirati bijes.⁷⁷ Susreće se s Dereckom Haleom čija je obitelj poginula u požaru. On je iz obitelji vukodlaka i uči Scotta kako kontrolirati preobrazbu, čak i na punom mjesecu. Allisonin otac je lovac na

⁷⁴ Izvor: [<http://pcwallart.com/teen-wolf-season-4-poster-wallpaper-4.html>]

⁷⁵ [https://en.wikipedia.org/wiki/Teen_Wolf_\(2011_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Teen_Wolf_(2011_TV_series))

⁷⁶ <http://mojtv.hr/film/14435/mladi-vukodlak.aspx>

⁷⁷ http://www.imdb.com/title/tt1567432/plotsummary?ref_=tt_stry_pl

vukodlake. (ibid.) Njezinu cijelu obitelj čine lovci na vukodlake. Njezina najbolja prijateljica je popularna djevojka Lydia Martin koja je lijepa i prividno glupava (stereotip omiljene tinejdžerice) ali je zapravo genijalka; pravi se da je glupava, u mentalitetu čopora, samo kako bi se bolje uklopila u okolinu i održala društveni status u školi. Ona kasnije otkriva da je banshee. U seriji se pojavljuju i drugi likovi koji su povezani s nadnaravnim događajima u *Beacon Hillsu*.⁷⁸ „Producent i scenarist Jeff Davis nije htio napraviti običnu *cheesy teen* seriju, htio je napraviti horor priču u koju bi ubacio romantiku i komediju, TV verziju *Lost Boysa* zapravo.“⁷⁹ Odluke koje donose likovi su uvjerljive isto kao i nošenje s pubertetskim problemima. „Moram spomenuti i mitologiju, prema kojoj se serija odnosi kao da je sporedna u radnji, i nitko se pretjerano ne zamara da objasni kako i što uopće s tim vukodlacima zapravo (vukodlake ne ubija srebro, biljka jedić ima poseban učinak na njih, neki se mogu pretvoriti u vukove, neki samo dobiju njihove odlike...).“ (ibid.)

Hemlock Grove (2012.) je horor roman Briana McGreevya. Iste godine objavljen je i grafički roman u kojem je zapravo predradnja romana. Snimljena je i istoimena serija 2013. godine (Brian McGreevy).⁸⁰ Nasljednik bogate gradske obitelji prijatelji se s došljakom te oni pokušavaju otkriti tko je odgovoran za brutalna ubojstva u gradu dok ujedno skrivaju mračne tajne.⁸¹

Izuzetno popularan moderni podžanr zasniva se na pričama o vukodlacima kao zasebnoj vrsti ili rasi. U nekim drugim slučajevima to su ljudi koji koriste magiju i namjerno se transformiraju u vukove kada žele. U takvim prikazima vukodlaka likantropija je ili nasljedno stanje ili bolest koja se prenosi ugrizom drugog vukodlaka. „Oblik koji vukodlak uzima nije uvijek onaj običnoga vuka nego je često antropomorfan te može biti veći i jači od običnog vuka.“ (ibid.) Uglavnom su moderni vukodlaci ranjivi samo na srebrne objekte tako da dodir srebra s vukodlakovom kožom uzrokuje opekline. „Usprkos nedavnim promjenama u motivu herojskih vukodlaka u literaturi, negativan prikaz vukodlaka kao čudovišta i dalje je čest u popularnoj kulturi.“ (ibid.) Još uvijek je malen broj filmova o vukodlacima izvan žanra horora zato što sporo usvajaju trendove u literaturi. (ibid.)

U glazbi, što se tiče popularne kulture, pronalazimo primjer spota pjesme *Thriller* (1982.) Michaela Jacksona. U tekstu pjesme igra riječima povezuje uzbuđenje filma strave s

⁷⁸ [https://en.wikipedia.org/wiki/Teen_Wolf_\(2011_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Teen_Wolf_(2011_TV_series))

⁷⁹ <http://www.serijala.com/izdvojeno/recenzija-teen-wolf-glavni-razlog-zasto-biste-treballi-upaliti-mtv/>

⁸⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Hemlock_Grove

⁸¹ [https://en.wikipedia.org/wiki/Hemlock_Grove_\(TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hemlock_Grove_(TV_series))

uzbuđenjem seksualnog orgazma. Mladić u pjesmi istovremeno je Jackson kao zvijezda i kao obični dečko koga on glumi u spotu; isto tako je djevojka obična djevojka i obožavateljica spomenute zvijezde. Uzbuđenje je erotizam teksta pjesme te je istovremeno i seksualno i zastrašujuće. Orgazam i strah odjekuju u riječi *uzbuditi*. U spotu se Jacksonov lik mijenja paralelno sa značenjem ove riječi, prvo kao običnog dečka, preko rock-zvijezde pa do preobrazbe u vukodlaka. (Fisk:129)

Završno, u okviru ovoga poglavlja o filmskoj likantropiji,⁸² navodim i dva primjera iz hrvatske književnosti, pri čemu je prvi primjer dobio i filmsku verziju.

U hrvatskoj književnosti vezano uz tematiku vukodlaka najpoznatije je djelo fantastična pripovijetka Đure Sudete *Mor* (1930.).⁸³ Unutar nesretne ljubavne priče Mora, sina starog upravitelja vlastelinskog imanja, i vlastelinove kćeri Šu uvedeni su elementi fantastike. Ovo je pripovijest o odnosu čovjeka s prirodom. Negativan i pohlepan lik Arno ne poštuju zakone prirode te simbolizira nesklad i nepoštivanje prema njoj isto kao i negativne strane što ih nosi civilizacija kao što su ljudski egoizam i pohlepa. Zamjetan je nagovještaj otuđenja čovjeka i odvojenosti od pravog bića. Antropomorfizam je zamjetan u životinjskom i biljnom svijetu. „Suvremena ekološka katastrofa, koja prijeto i samom biološkom opstanku života, najzornije pokazuje krajnje implikacije čovjekova raskida s prirodom.“⁸⁴ Glavni lik – Mor dijete je prirode te je stopljen s njom. On razgovara s drvećem te oplakuje sunovrate. Radnja se većinom odvija u šumi u kojoj vlada ravnoteža između svih živih bića. U pripovijetki je prikazan panteistički doživljaj prirode gdje pejzaž odražava unutarnje stanje glavnog lika; riječ je o odnosu prirode i Mora kao njenog djeteta koji odražava nju samu dok se ona suosjeća s njime. Prikazano je prokletstvo života bez ljubavi kao stanje svijesti, kao nesretno trajanje izvan vremena i prostora. Simbol Morove i Šuine ljubavi koji vole i poštuju prirodu je čistoća, neiskvarenost i iskrenost. Provodili bi vrijeme u skladu sa šumom, rijekom, livadom i nebom. Pripovijest završava čežnjom Mora – vukodlaka, koji stoljećima svako predvečerje čeka Šu da se vrati, ali ona je umrla te je to čekanje samo po sebi prokletstvo okovano vremenom. Autor polazi od rusoističke ideje po kojoj je čovjek po prirodi dobar ali ga je (navodno) pokvarila civilizacija i kultura. „Težnja za materijalnim probicima, napredak tehnike i privrede, znači zapravo gubitak izvorne ljudskosti, prirodne sreće i životne

⁸² Pritom bi bilo zanimljivo interpretirati neke od navedenih slučajeva iz aspekta kliničke likantropije koju određeni psihoanalitičari/ke određuju kao aspekt „neriješenih intrapsihičkih konflikata ili stvarne traume“. Pritom slučajevi kliničke likantropije uključuju osobe koje vjeruju da su se zoometamorfizirale ne samo u vuka već i u neke druge životinje, npr. žabe, mačke, pčele...

⁸³ <http://library.foi.hr/m3/kautor.asp?B=1&A=0000000007>

⁸⁴ <http://library.foi.hr/sudeta/index.php?page=zbornik8>

harmonije.“ (ibid.) *Mor* je alegorijska priča o posljedicama čovjekova raskida s prirodom u kojoj kao da je prikazano proročanstvo o prijetnji ekološke katastrofe koja je neizbježna. Godine 1992. godine snimljen je istoimeni film u glavnoj ulozi s Filipom Šovagovićem pod redateljskom palicom Snježane Tribuson.

Viktoria Faust (pseudonim spisateljice horor romana Sanje Petriške) autorica je romana *Smrtno uplašen* (2005.) na temu vukodlaka.⁸⁵ Na početku knjige su simbolični motivi krvavog mjeseca isto kao i motivi krvi. Detaljno su opisana oskvrnuća tijela, mučenja i ubojstva. U romanu je okosnica radnje provedena kroz detektivsku priču. Stanje likantropije uspoređeno je s bolešću te autorica također uspoređuje menstrualni ciklus s likantropijom.

⁸⁵ https://bs.wikipedia.org/wiki/Viktoria_Faust

11. Zaključak

Ovim radom prikazan je kronološki presjek teme vukodlaka u popularnoj kulturi od početka gotskog romana do danas. Isto tako na tu temu dan je prikaz u filmskoj industriji u kojoj nastaje određeni odraz suvremenoga društva. Vukodlak je simbol zvijeri (u demoniziranom određenju animalnosti), a danas su gradovi poput džungle u kojoj ljudi simboliziraju zvijeri u borbi za opstanak. Metaforički, riječ je o prikazu suvremenoga života kroz prainstinkt i preživljavanje. Pritom sam sažela početke mita i predaja o vukodlacima kako su se razvijali kroz povijest te definirala pojam kako bih približila te dala uvid u samu okosnicu tematike. Nastojala sam pritom zahvatiti problematiku likantropije u svim kulturama (dakako, pregledno) te pritom posebno izdvojila hrvatske predaje o vukodlacima, s naglaskom na trijadi – vukodlaci u predajama, književnosti i na filmu.⁸⁶

⁸⁶ Tako su Boris Perić i Tomislav Pletenac u knjizi *Zemlja iza šume. Vampirski mit u književnosti i na filmu* što se tiče mitema o vampirima utvrdili da pored razlike o vampirima u predajama, književnosti i na filmu, jednako je tako i povijesna razlika među vampirima ogromna, jer današnji su vampiri kao npr. u romanima, trilogiji *Sumrak saga* Stephenie Meyer, članice Crkve Isusa Krista svetaca posljednjih dna, postali dobri junaci-junci iz bajki.

12. Popis literature:

1. Curran, Robert. 2010. *Priručnik o vukodlacima*. Zagreb: Znanje.
2. Fiske, John. 2001. *Popularna kultura*. (preveo s engleskog Zoran Paunović). Beograd: Clio.
3. Herodot. 2000. *Povijest*. Zagreb: Matica hrvatska.
4. Lecouteux, Claude. 2013. *Povijest vampira – autopsija mita*. Zagreb: TIM press.
5. Marjanić, Suzana. 2010. „Zoopsihonavigacija kao poveznica vješticearstva i šamanizma“. U: *Mitski zbornik*. (ur. S. Marjanić i I. Prica). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Scarabues naklada, str. 127-150.
6. Pasarić, Maja. *Dead Bodies and Transformations: Werewolves in Some South Slavic Folklore Traditions*. 2015. U: *Werewolf histories*, ur. Willem de Blécourt, Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 238.-252.
7. Perić, Boris i Pletenac, Tomislav. 2008. *Fantastična bića Istre i Kvarnera*. Zagreb: Vuković i Rujnić.
8. Boris Perić i Tomislav Pletenac. 2015. *Zemlja iza šume. Vampirski mit u književnosti i na filmu*. Zagreb: TIM press.
9. Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima: vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
10. Visković, Nikola. 1996. *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji*. Split: Književni krug.
11. https://bs.wikipedia.org/wiki/Viktorija_Faust (pristupljeno 13. svibnja 2017.)
12. <http://www.ancient-origins.net/myths-legends/legendary-powers-seventh-son-seventh-son-002794> (pristupljeno 18. veljače 2017.)
13. <https://www.britannica.com/art/werewolf> (pristupljeno 18. veljače 2017.)
14. <http://library.foi.hr/m3/kautor.asp?B=1&A=0000000007> (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
15. https://bs.wikipedia.org/wiki/Ep_o_Gilgame%C5%A1u (pristupljeno 21. veljače 2017.)
16. https://en.wikipedia.org/wiki/An_American_Werewolf_in_London (pristupljeno 8. travnja 2017.)
17. [https://en.wikipedia.org/wiki/Being_Human_\(North_American_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Being_Human_(North_American_TV_series)) (pristupljeno 15. svibnja 2017.)
18. [https://en.wikipedia.org/wiki/Being_Human_\(UK_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Being_Human_(UK_TV_series)) (pristupljeno 15. svibnja 2017.)

19. https://en.wikipedia.org/wiki/Big_Wolf_on_Campus (pristupljeno 20. travnja 2017.)
20. [https://en.wikipedia.org/wiki/Bitten_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bitten_(novel)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
21. [https://en.wikipedia.org/wiki/Blood_%26_Chocolate_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Blood_%26_Chocolate_(film)) (pristupljeno 3. travnja 2017.)
22. [https://en.wikipedia.org/wiki/Blood_and_Chocolate_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Blood_and_Chocolate_(novel)) (pristupljeno 3. travnja 2017.)
23. https://en.wikipedia.org/wiki/C%C3%BA_Chulainn (pristupljeno 18. veljače 2017.)
24. https://en.wikipedia.org/wiki/Cycle_of_the_Werewolf (pristupljeno 27. ožujka 2017.)
25. <https://en.wikipedia.org/wiki/Culann> (pristupljeno 18. veljače 2017.)
26. [https://en.wikipedia.org/wiki/Dog_Soldiers_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Dog_Soldiers_(film)) (pristupljeno 15. svibnja 2017.)
27. [https://en.wikipedia.org/wiki/Ginger_Snaps_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ginger_Snaps_(film)) (pristupljeno 15. svibnja 2017.)
28. https://en.wikipedia.org/wiki/Hemlock_Grove (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
29. [https://en.wikipedia.org/wiki/Hemlock_Grove_\(TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hemlock_Grove_(TV_series)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
30. [https://en.wikipedia.org/wiki/Lycaon_\(Arcadia\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Lycaon_(Arcadia)) (pristupljeno 24. veljače 2017.)
31. [https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Chaos_\(novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Chaos_(novel)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
32. [https://en.wikipedia.org/wiki/Silver_Bullet_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Silver_Bullet_(film)) (pristupljeno 29. ožujka 2017.)
33. https://en.wikipedia.org/wiki/Teen_Wolf (pristupljeno 12. travnja 2017.)
34. [https://en.wikipedia.org/wiki/Teen_Wolf_\(2011_TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Teen_Wolf_(2011_TV_series)) (pristupljeno 24. travnja 2017.)
35. [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Boy_Who_Cried_Werewolf_\(1973_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Boy_Who_Cried_Werewolf_(1973_film)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
36. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Howling (pristupljeno 23. ožujka 2017.)
37. [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Howling_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Howling_(film)) (pristupljeno 10. travnja 2017.)
38. [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Talisman_\(King_and_Straub_novel\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Talisman_(King_and_Straub_novel)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
39. [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Twilight_Saga_\(film_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Twilight_Saga_(film_series)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
40. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Werewolf_of_Ponkert (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
41. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Wolf%27s_Hour (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
42. [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Wolfman_\(2010_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Wolfman_(2010_film)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)

43. https://en.wikipedia.org/wiki/There_Shall_Be_No_Darkness (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
44. [https://en.wikipedia.org/wiki/Twilight_\(soundtrack\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Twilight_(soundtrack)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
45. [https://en.wikipedia.org/wiki/Van_Helsing_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Van_Helsing_(film)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
46. [https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf_\(TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf_(TV_series)) (pristupljeno 18. travnja 2017.)
47. https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf_fiction (pristupljeno 9. ožujka 2017.)
48. [https://en.wikipedia.org/wiki/Wolf_\(1994_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Wolf_(1994_film)) (pristupljeno 14. travnja 2017.)
49. https://en.wikipedia.org/wiki/Wolf_Lake (pristupljeno 15. svibnja 2017.)
50. [https://hr.wikipedia.org/wiki/Sumrak_\(serijal\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Sumrak_(serijal)) (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
51. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Gilgame%C5%A1> (pristupljeno 21. veljače 2017.)
52. <http://library.foi.hr/sudeta/index.php?page=zbornik8> (pristupljeno 29. svibnja 2017.)
53. <http://mojtv.hr/film/13419/americki-vukodlak-u-londonu-.aspx> (pristupljeno 8. travnja 2017.)
54. <http://mojtv.hr/film/4178/mladi-vukodlak.aspx> (pristupljeno 12. travnja 2017.)
55. <http://mojtv.hr/film/14435/mladi-vukodlak.aspx> (pristupljeno 12. travnja 2017.)
56. <https://mojtv.hr/serije/14531/poput-ljudi.aspx> (pristupljeno 15. svibnja 2017.)
57. <http://mojtv.hr/film/6922/underworld-pobuna-likana.aspx> (pristupljeno 12. svibnja 2017.)
58. <https://mojtv.hr/film/10157/urlikanje.aspx> (pristupljeno 10. travnja 2017.)
59. <https://mojtv.hr/film/6946/vuk.aspx> (pristupljeno 14. travnja 2017.)
60. https://sh.wikipedia.org/wiki/Ameri%C4%8Dki_vukodlak_u_Londonu (pristupljeno 8. travnja 2017.)
61. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47972> (pristupljeno 22. veljače 2017.)
62. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49511> (pristupljeno 19. ožujka 2017.)
63. http://www.imdb.com/title/tt1567432/plotsummary?ref_=tt_stry_pl (pristupljeno 24. travnja 2017.)
64. <http://www.klik.hr/showbiz/najbolji-vukodlaci-u-novijoj-povijesti-filma> (pristupljeno 11. travnja 2017.)
65. <http://www.serijala.com/izdvojeno/recenzija-teen-wolf-glavni-razlog-zasto-biste-trebali-upaliti-mtv/> (pristupljeno 24. travnja 2017.)
66. <http://www.werewolves.com/gilgamesh/> (pristupljeno 21. veljače 2017.)
67. <http://www.werewolves.com/the-first/> (pristupljeno 22. veljače 2017.)
68. <http://www.werewolves.com/werewolf-timeline/> (pristupljeno 23. veljače 2017.)

13. Prilozi:

Slika 1. [<https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf>]

Slika 2. [https://en.wikipedia.org/wiki/Cave_of_the_Trois-Fr%C3%A8res]

Slika 3. [<http://dl.id.au/1/a.php?a=1>]

Slika 4. [https://en.wikipedia.org/wiki/Romulus_and_Remus#/media/File:Romolo_e_remo.jpg]

Slika 5. [<https://en.wikipedia.org/wiki/Werewolf#/media/File:Werwolf.png>]

Slika 6. [<http://kulturistra.hr/lang/hr/2016/04/premijera-predstave-vampiriska-kronika-jure-grandodamira-zlatara-freya-u-istarskom-narodnom-kazalistu/>]

Slika 7. [<http://www.imdb.com/title/tt0082533/mediaviewer/rm2337924864>]

Slika 8. [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/e/e5/An_American_Werewolf_in_London_poster.jpg]

Slika. [<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/f/fb/Cycleking.jpeg>]

Slika 10.

[<http://www.imdb.com/title/tt0092480/mediaviewer/rm1088349952>]

Slika 11. [<http://www.imdb.com/title/tt0111742/mediaviewer/rm3911594496>]

Slika 12. [<https://static1.squarespace.com/static/50fc7a40e4b0fa3b92229ad9/t/53753743e4b0e00f980e8537/1400190788257/>]

Slika 13. [<http://www.imdb.com/title/tt0189392/mediaviewer/rm3704477952>]

Slika 14. [<http://pcwallart.com/teen-wolf-season-4-poster-wallpaper-4.html>]